

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Ústav sociální práce

**Participační práva dítěte v sociálních službách pro rodiny
s dětmi**

Bakalářská práce

Autor: Anežka Kalandrová
Studijní program: B6731 Sociální politika a sociální práce
Studijní obor: Sociální práce
Forma studia: kombinovaná
Vedoucí práce: doc. JUDr. Olga Sovová, Ph.D.

Hradec Králové, 2021

Zadání bakalářské práce

Autor: Anežka Kalandrová

Studium: U1851

Studijní program: B6731 Sociální politika a sociální práce

Studijní obor: Sociální práce

Název bakalářské práce: **Participační práva dítěte v sociálních službách pro rodiny s dětmi**

Název bakalářské práce AJ: Child's Rights to Participate in Social Services for Families with Children

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Práce se bude zabývat problematikou spoluúčasti dětí na rozhodovacích procesech v oblasti sociálních služeb podporujících rodiny s nezletilými dětmi. Práce nejdříve představí zakotvení v právní úpravě a vymezí základní pojmy, poté budou zanalyzovány okolnosti ovlivňující uplatnění participačních práv dítěte. Problematika participace dětí bude později zasazena do kontextu sociálních služeb. Empirická část, využívající kvalitativní výzkumnou strategii, bude pojednávat o realitě a možnostech zapojování dětí ve vybraných organizacích a snažit se nalézt odpověď na otázku, jak jsou participační práva dětí aplikována v plánování, realizaci a hodnocení sociálních služeb. Zvolené metody a techniky: kvalitativní výzkumná strategie, polostrukturovaný rozhovor, studium dokumentů.

RADVANOVÁ, Senta a kol. Rodina a dítě v novém občanském zákoníku. Vydání první. Praha: C.H. Beck, 2015. 197 stran. ISBN 978-80-7400-578-7. POLIŠENSKÁ, Petra, FEBEROVÁ, Radka a STUHLÍK, Zdeněk. Rodinné právo ? právní postavení dítěte: výklad k právnímu postavení dítěte a výběr z důležitých soudních rozhodnutí v této oblasti. Vydání první. Praha: Wolters Kluwer, 2019. 346 stran. ISBN 978-80-7598-442-5. KOVAŘÍK, Jiří a kol. Dětská práva, právní povědomí, participace dětí a sociální služby. Vydání první. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2001. 222 stran. ISBN 80-7040-531-7. HENDL, Jan. Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace. Vydání třetí. Praha: Portál, 2012. 407 stran. ISBN 978-80-262-0219-6.

Garantující pracoviště: Ústav sociální práce,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: doc. JUDr. Olga Sovová, Ph.D.

Oponent: prof. PhDr. Jana Levická, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 30.4.2020

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně pod vedením vedoucí bakalářské práce a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Náchodě dne 29. 3. 2021

.....

Anežka Kalandrová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. JUDr. Olze Sovové, Ph.D., za odborné vedení mé bakalářské práce, cenné rady a připomínky a také za čas, který mi věnovala při konzultacích k bakalářské práci.

Abstrakt

KALANDROVÁ, Anežka. *Participační práva dítěte v sociálních službách pro rodiny s dětmi*. Hradec Králové, 2021. Bakalářská práce. Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, Ústav sociální práce. Vedoucí práce: doc. JUDr. Olga Sovová, Ph.D.

Bakalářská práce se zaměřuje na problematiku participace dětí na rozhodovacích procesech v oblasti sociálních služeb podporujících rodiny s nezletilými dětmi. Teoretická část přibližuje proces přiznávání práv dítěti a současnou právní úpravu participace na mezinárodní a vnitrostátní úrovni. Dále se věnuje sociálním službám pro rodiny s dětmi a zavádění konceptu participace dětí do této oblasti.

Empirická část shrnuje kvalitativní výzkum využívající metodu rozhovoru a analýzy dokumentů k získání informací o aplikační praxi participačních práv dětí ve vybraných sociálně aktivizačních službách pro rodiny s dětmi. Tato část práce také přibližuje možnosti a limity participace dětí v těchto službách pohledem sociálních pracovníků.

Klíčová slova: participace, dětská práva, dítě, sociální služby

Abstract

KALANDROVÁ, Anežka. *Children's Rights to Participate in Social Services for Families with Children*. Hradec Králové: Institute of Social Work, Philosophical Faculty, University of Hradec Králové, 2021. Bachelor's Thesis. Supervisor: doc. JUDr. Olga Sovová, Ph.D.

This Bachelor's Thesis deals with children's participation in decision making in social services for families with children. The theoretical part describes the process of granting a child its rights and the current international and Czech legal framework for participation. It also focuses on social services for families with children and on introducing the idea of children's participation into this area.

The empirical part summarizes the process and results of qualitative research which used interviews and document analyses to gain information about applying children's rights to participate in selected social activation services for families with children. This part of the thesis also outlines possibilities and limitations of children's participation in these services as seen by social workers.

Keywords: participation, children's rights, child, social services

Obsah

Úvod	10
1. TEORETICKÁ ČÁST	12
1.1 Dítě, jeho potřeby a práva.....	12
1.1.1 Rodina a potřeby dítěte.....	13
1.1.2 Postavení dítěte ve společnosti z historického hlediska	16
1.1.3 Dětská práva	18
1.2 Sociální služby.....	20
1.2.1 Sociální služby pro rodiny s dětmi	22
1.2.2 Výkon sociální práce v sociálních službách pro rodiny s dětmi.....	23
1.2.3 Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi	25
1.3 Participační práva dětí	26
1.3.1 Právní úprava participace	27
1.3.2 Další východiska participace	32
1.3.3 Participace dětí v sociálních službách	36
1.4 Shrnutí teoretické části	40
2. METODICKÁ ČÁST	41
2.1 Cíle výzkumné části	41
2.2 Výzkumná strategie	42
2.3 Operacionalizace – transformační tabulka	43
2.4 Soubor zkoumaných osob.....	46
2.5 Popis a organizace výzkumu	47
2.6 Způsob analýzy a zpracování získaných dat.....	48
2.7 Etická rizika a omezení studie	48
3. ANALÝZA A INTERPRETACE VÝSLEDKŮ VÝZKUMU	50

3.1 Analýza informovanosti, názorů a přístupů sociálních pracovníků k problematice participačních práv dětí	50
3.2 Analýza aplikační praxe participačních práv dětí v sociálně aktivizačních službách pro rodiny s dětmi.....	53
3.3 Analýza dalších možností, které sociální pracovníci v oblasti participace dětí vnímají.....	59
3.4 Shrnutí výzkumné části a interpretace výsledků výzkumu	62
Diskuse a závěr.....	68
Přehled zdrojů.....	71
Přílohy	i

Seznam použitých zkratk

DVC	dílčí výzkumný cíl
IP	individuální plán
LZPS	Listina základních práv a svobod
MPSV	Ministerstvo práce a sociálních věcí
OSN	Organizace spojených národů
OSPOD	oddělení sociálně právní ochrany dětí
OZ	Nový občanský zákoník, zákon č. 89/2012 Sb.
SASrd	sociálně aktivizační služba pro rodiny s dětmi
SPOD	sociálně právní ochrana dětí
ÚoPD	Úmluva o právech dítěte
ÚS	Ústavní soud
ZoSS	zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách

Úvod

Postavení dítěte ve společnosti procházelo v dějinách lidstva významnými proměnami a teprve krátce můžeme o dítěti hovořit jako o subjektu a nositeli unikátních práv, mezi nimiž figurují i práva označovaná jako participační. Každé dítě má v současnosti právo účastnit se rozhodování týkajících se jeho života, což je zakotveno zejména ve článku č. 12 Úmluvy o právech dítěte. Toto právo dává dítěti možnost vyjádřit svou jedinečnou perspektivu a být vyslyšeno. Ve svém zkoumání se zaměřuji na to, jak se k participačním právům dětí přihlíží při výkonu sociální práce v sociálních službách. **Cílem bakalářské práce je formou kvalitativního šetření v sociálně aktivizačních službách pro rodiny s dětmi zjistit, jak jsou v praxi těchto služeb aplikována participační práva dětí a jaké reálné možnosti uplatňování těchto práv sociální pracovníci vnímají.**

Teoretická část práce je rozčleněna do tří kapitol. V první kapitole se věnuji vymezení pojmu dítě a různým pohledům na dětství, potřebám dítěte a úloze rodiny v jejich naplňování. Následně se zabývám vývojem přístupu společnosti k postavení dítěte a procesem přiznávání práv dětem. Ve druhé kapitole jsou vymezeny sociální služby, přičemž pozornost je věnována převážně službám určeným k podpoře rodin s dětmi. Přibližuji zde také specifika sociální práce s touto cílovou skupinou a činnost sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi, v nichž budu realizovat výzkumné šetření. Na první kapitolu pak navazuji v kapitole třetí, kde se zabývám právy dítěte, která se označují jako participační, a jejich právní úpravě na vnitrostátní a mezinárodní úrovni. Poté popisuji koncept a další východiska participace dětí pohledem různých autorů (Arnsteinová; Hart; Shier; White), a také participativní přístup v sociální práci. Nakonec se zaměřuji na participaci dětí a mládeže v sociálních službách a na podmínky, které je nutné splnit, aby byla participace v této oblasti úspěšná. Myšlenka participace je zde představena jako námět k inovování sociálních služeb a sociální práce s rodinami (Nosál; Navrátil; Brzobohatý). Po každé kapitole teoretické části následuje shrnutí, ve kterém vyvozují dílčí cíle výzkumné části.

V teoretické části vycházím z mezinárodních i českých právních předpisů upravujících dětská práva, a to z článků věnujících se převážně tzv. participačním právům. Dále čerpám z nálezů Ústavního soudu, komentářů a doporučení k zákonům. V neposlední

řadě moje práce vychází z monografií a vědeckých studií věnujících se sociálním službám a sociální práci s rodinou, participaci a participativním přístupům v sociální práci.

Empirická část využívá kvalitativní výzkumnou strategii a pojednává o realitě a možnostech zapojování dětí ve vybraných organizacích poskytujících podporu rodinám s dětmi. Kvalitativní výzkum jsem realizovala formou polostrukturovaných rozhovorů se sociálními pracovníky a studiem materiálů v sociálně aktivizačních službách pro rodiny s dětmi v Královéhradeckém kraji. Hlavní cíl celé práce jsem rozpracovala do tří dílčích výzkumných cílů, kterými bylo: zjistit informovanost, názory a přístup sociálních pracovníků k problematice uplatňování participačních práv dítěte; zjistit, jak pracovníci sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi aplikují participační práva dětí, a nakonec také zjistit, jaké reálné možnosti uplatňování participačních práv sociální pracovníci vnímají.

Přínos pro obor sociální práce spatřuji zejména ve vymezení toho, kde sami sociální pracovníci nacházejí prostor pro uplatnění participačních práv dětí při výkonu své práce. Tato zjištění mohou pomoci realizovat další aktivity posilující participaci dětí na rozhodování v sociálně aktivizačních službách pro rodiny s dětmi, protože výsledky výzkumu budou poskytnuty vedoucím sociálně aktivizačních služeb, kteří o to projeví zájem. Na celospolečenské úrovni je smyslem zpracování této problematiky šíření informací o důležitosti participace dětí na rozhodovacích procesech a posilování respektu k názoru dítěte.

Ke zvolení tohoto tématu bakalářské práce mě inspirovaly dvě skutečnosti. Prvotním impulzem, který mě přiměl prohloubit své znalosti v oblasti postavení a problémů dítěte, byl semestrální pobyt na italské Východopiemontské univerzitě¹, kde jsem se v rámci programu Erasmus zabývala sociologií rodiny a sociologií dětství. Výběr konkrétního tématu z této oblasti byl posléze inspirován také přednáškou organizace Lumos², která se zaměřovala na participaci dětí v sociálně právní ochraně dětí a kterou jsem měla možnost absolvovat při výkonu svého zaměstnání.

¹ <https://www.uniupo.it/it>

² <https://www.wearelumos.org/czechrepublic/about/>

1. TEORETICKÁ ČÁST

V této části práce nejdříve přibližuji vymezení pojmu dítě a vyjmenovávám potřeby dítěte a funkce rodiny. Následně se věnuji vývoji postavení dítěte ve společnosti a vzniku dětských práv. Ve druhé kapitole jsem se zaměřila na charakteristiku sociálních služeb, zejména služeb určených pro rodinu a dítě. Zabývám se výkonem sociální práce s touto cílovou skupinou a větší pozornost věnuji sociálně aktivizačním službám pro rodiny s dětmi.

V poslední kapitole teoretické části je věnována širší pozornost tzv. participačním právům dítěte, jejich zakotvení v právní úpravě z mezinárodního i národního hlediska a okolnostem ovlivňujícím uplatnění těchto práv. Nakonec přibližuji různá chápání participace a participačních procesů, východiska participačních přístupů v sociální práci a participaci dětí na rozhodování zasazují do kontextu sociálních služeb.

1.1 Dítě, jeho potřeby a práva

Definovat, kdo je dítětem, je složité a v různých kontextech se budou definice lišit – různé vědní obory si totiž ze svého hlediska pojem „dítě“ vykládají odlišně – a stejně tak se různí i individuální chápání toho, kdo je a kdo není dítětem. Nejobvykleji se dětství vymezuje biologickým věkem, ale například z pohledu psychologie a sociologie je horní i dolní hranice dětství pohyblivá.

Psychologie z hlediska časového rozdělení života člověka definuje dítě jako jedince v prvním vývojovém období, v období dětského věku. Toto období můžeme dle Vagnerové (2012) následně dělit do 9 etap – prenatální, novorozenecké, kojenecké, batolecí, předškolní, etapy nástupu do školy, školní, pubescence a adolescence. Období dětství z tohoto pohledu začíná již oplozením mateřského vajíčka a končí s koncem dospívání dosažením specifických biologických, socializačních a osobnostních rysů, nikoliv přesného věku.

Ze sociologického hlediska představuje dětství první a určující etapu ontogeneze člověka. Dětství můžeme vnímat jako složku organizovaného života společnosti, která podléhá změnám jako kterýkoliv jiný sociální jev (Navarová, 2017), což blíže rozpracovávám v kapitole věnující se postavení dítěte.

Pro účely této práce bude vhodné přihlédnout i k **právnímu chápání dětství**. Z hlediska mezinárodních předpisů a obvyklého pojetí mezinárodních organizací (OSN, UNICEF) se dítětem rozumí člověk mladší 18 let. V článku 1 Úmluvy o právech dítěte najdeme vymezení dítěte jako každého člověka mladšího 18 let, jestliže podle právního řádu, který se na něj vztahuje, nedosáhne zletilosti dříve. Vnitrostátní soukromoprávní úprava, z níž vychází i právo veřejné, dítětem rozumí člověka před dovršením zletilosti – té je možné dosáhnout ve věku 18 let nebo dříve přiznáním svéprávnosti při uzavření manželství.

Občanský zákoník v § 31 zakotvuje vyvratitelnou právní domněnku, že nezletilý má omezenou svéprávnost a je způsobilý jen k takovým právním úkonům, které jsou přiměřené rozumové a volní vyspělosti nezletilých jeho věku. Ústavní soud k tomu dodává, „*že je potřeba individuálně posuzovat vyspělost nezletilého a jeho způsobilost uzavřít určitou smlouvu a nelze vytvořit jakousi pevnou objektivní hranici*“ (IV. ÚS 1639/18). K věku a stupni vyspělosti dítěte se při rozhodování, které se dítěte týká, přihlíží, což upřesním v kapitole věnující se participačním právům dítěte.

A svá práva má i nenarozené dítě: například dle článku 6 LZPS je život dítěte hoděn ochrany již před narozením. Před narozením je dítě chráněno i trestním právem a dle OZ se „*na počaté dítě hledí jako na již narozené, pokud to vyhovuje jeho zájmům...*“ (§ 25). Ani z hlediska práva nelze tedy univerzálně stanovit, kdy dětství začíná ani kdy končí.

1.1.1 Rodina a potřeby dítěte

Porozumění potřebám dítěte a funkcím rodiny patří k základním znalostem sociálních pracovníků, kteří tak mohou snadněji pochopit problémy rodin a lépe zacílit intervence, proto se jim krátce věnuji i v této práci.

Rodina je pro dítě nejvýznamnější společenskou skupinou a má největší vliv na jeho celkový osobnostní rozvoj a začleňování do společnosti, jinými slovy sehrává významnou úlohu v procesech socializace a enkulturace dítěte. Dítě má právo na péči svých biologických rodičů, ale není-li možné, aby vyrůstalo ve své biologické rodině, přejímá péči o něj státní zařízení, nebo je umístěno do náhradní rodinné péče³.

³ V těchto případech se obvykle uplatňují participační práva dítěte a dítě má možnost sdělit svůj názor na to, kde chce pobývat (Sovová, Novotná 2018). Na podobné případy se podrobněji zaměřím ve třetí kapitole teoretické části.

Ať už péči o dítě poskytuje kdokoliv, jejím nejdůležitějším požadavkem je **uspokojování potřeb dítěte**. Dostatečné naplňování potřeb v dětství totiž umožňuje vývoj zdravé osobnosti. Klasifikaci a hierarchizaci potřeb se věnovalo mnoho autorů, ale pravděpodobně nejznámější a nejpoblárnější teorii potřeb, které člověk má a které je nutné uspokojovat, sestavil americký psycholog Abraham H. Maslow. Na nejnížší příčce Maslowovy „pyramidy potřeb“ najdeme biologické potřeby – tedy jíst, pít, spát atd., a to v dostatečné míře. Maslow tímto znázorněním zdůraznil, že je nejprve nutné uspokojit právě tyto základní potřeby a teprve potom se ozývají potřeby umístěné výše – další příčku zaujímá potřeba bezpečí a jistoty, následují potřeba lásky a sounáležitosti a potřeba uznání. Nejvyšší příčku poté obsazuje potřeba seberealizace.

Touto teorií se inspiroval i Kopřiva (2008), který ji vnímá jako praktický nástroj pro pochopení dětského chování. Někteří autoři (včetně Kopřivy) nad tyto potřeby do pyramidy ještě staví potřeby „vyšší“, do kterých spadají estetické, etické a duchovní potřeby.

Obrázek č. 1: Pyramida potřeb dle P. Kopřivy, zdroj: Kopřiva, 2008, s. 189

Matějček (2005, s. 28–30), vycházející z koncepce Pražské školy vývojové psychologie a psychické deprivace, udává pět základních psychických potřeb každého dítěte. Jako první zmiňuje **potřebu stimulace** – dítě by mělo mít ke svému zdravému rozvoji dostatek podnětů. Další potřebu označuje jako „**smysluplný svět**“ – systém ve věcech, činnostech a vztazích, který dítěti umožňuje získávat zkušenosti a učit se.

Následuje **potřeba jistoty**, kterou dítěti dodávají jeho rodiče – do této potřeby bychom jistě mohli zařadit i potřebu citového pouta, vztahové vazby typu „matka-dítě“

(označované jako „attachment“). Bezpečná vazba v raném dětství je nutná pro správný vývoj dítěte a jeho fungování v dalších vztazích. Vazba nemusí být nutně k matce, dítě ji může mít i k jiné pečující osobě či více osobám. Poznatky z teorie attachmentu jsou využívány v praxi sociální práce, přičemž jsou kladeny požadavky na přednost výchovy dětí v rodinách před výchovou ve státních institucích⁴ (Macková, 2014).

V rámci uspokojování potřeby **pozitivní identity a vlastního „já“** dítě projevuje svou vůli a na základě reakcí okolí si vytváří sebevědomí a sebedůvěru. **Potřeba „otevřené budoucnosti“** pak zahrnuje naději a těšení se na věci, které mají přijít (Matějček, 2005). Velkou roli v životě člověka hraje, jak uspokojování těchto základních potřeb probíhá v době, kdy je jako dítě odkázaný na jiné – na rodiče a svět kolem sebe.

Rodina by při uspokojování potřeb svých členů a zároveň požadavků, které na ni klade společnost, měla plnit několik funkcí. Pomocí tzv. **biologicko-reprodukční funkce** by měla zajišťovat udržení rodu. Další funkce je **ekonomicko-zabezpečovací**; nespadá do ní pouze materiální zabezpečení, ale také „životní jistoty“ v sociální a duchovní oblasti. **Emocionální funkce** plní potřebu citového zázemí a je stmelujícím faktorem. Pro vývoj dítěte jsou emocionalita a zajištění harmonie uvnitř rodiny neméně důležité než zbylé tři funkce (Dunovský, 1999).

Poslední funkcí rodiny je **socializačně-výchovná**. Tato funkce *„spočívá v opravdovém zájmu o dítě a kvalitní péči o ně, v jeho výchově, přijetí, jaké je, porozumění mu v jeho vývoji a potřebách a požadavcích, jež je nutno včas, náležitým způsobem a s plným zaujetím pro ně uspokojovat ... Jejím těžištěm je v podstatě prosazování a ochrana dětských práv“* (Dunovský, 1999, s. 93).

K naplňování těchto funkcí musí mít rodina určité kompetence. Do nich spadá např. schopnost zajištění příjmů a hospodaření s nimi, zajištění stabilního bydlení, vnímání a uspokojování potřeb dětí, výchovné působení na děti atp. (Matoušek, 2013) Má-li rodina problémy v několika kompetencích, můžeme ji označit jako rodinu v opakujících se krizích. Takové rodiny se často stávají klienty sociálních služeb. Jiným používaným pojmem v tomto kontextu je „ohrožená rodina“, což značí rodinu, která nemá rizikové

⁴ V souladu s principem, který obsahuje preambule Úmluvy o právech dítěte, že „v zájmu plného a harmonického rozvoje osobnosti musí dítě vyrůstat v rodinném prostředí, v atmosféře štěstí, lásky a porozumění“.

faktory (ty, které ohrožují soudržnost rodiny nebo někoho z jejích členů) dostatečně vyvážené faktory protektivními, a kvůli tomu hrozí její rozpad, případně újma někomu z jejích členů (Matoušek, Pazlarová 2014).

Zaměření se na to, do jaké míry jsou potřeby členů rodiny (zejména dětí) naplňovány a jak rodina zabezpečuje své funkce, je tedy pro sociální pracovníky důležité při vyhodnocování životní situace rodiny, na což navážu ve druhé kapitole teoretické části.

1.1.2 Postavení dítěte ve společnosti z historického hlediska

V minulosti byly potřeby dítěte velmi dlouho opomíjeny a až postupně a teprve nedávno se požadavky na zabezpečení potřeb dětí stávají také jejich právy. Vnímání dětí a dětství společností totiž prošlo v různých historických obdobích výraznými proměnami – od vnímání dítěte jako bezcenné věci přes malého dospělého až po pojetí dítěte jako rovnocenného partnera dospělých.

Dá se říct, že v **období starověku** dětství neexistovalo. Dítě bylo vnímáno jako majetek rodiny, přičemž absolutní moc nad ním držel jeho otec. Osoba dítěte neměla žádnou hodnotu a neužívala žádných práv, a to ani práva na život. Docházelo tedy k odložení či usmrcení novorozence, například měla-li rodina potomků již dostatek nebo pokud se dítě narodilo s postižením. To se částečně změnilo až s rozšířením hodnot křesťanství a ve 4. století našeho letopočtu bylo vraždění dětí zakázáno zákonem. Objevuje se „*zájem společnosti o děti, které se ocitly v nějaké nepříznivé sociální situaci (např. nemanželské, opuštěné, postižené)*“ a církve pro tyto děti zřizuje zařízení, první v 7. století v Konstantinopoli (Dunovský, 1999, s. 43).

Přesto k zabíjení dětí dál docházelo i v raném **středověku**, a ani ve zbytku středověku se nedá hovořit o dětství jako o vývojové fázi v životě člověka, na což poukázal významný francouzský historik Philippe Ariès. Dítě ve středověké společnosti se netěšilo výsadnímu postavení, ochraně či úctě, účastnilo se stejných činností jako dospělí a bylo bráno čistě jako „zmenšenina dospělého“ (Ariès, 1965).

Je tomu pouze přibližně dvě stě nebo tři sta let, kdy existuje koncepce dětství jako etapy mezi narozením a dospělostí. Od 14. století se začínají shromažďovat první poznatky k potřebám dítěte a jeho vývoji. Za průkopníka v „obratu k dítěti“ je považován Jan Amos

Komenský, který shromáždil poznatky o výchově a péči o dítě a realizoval i různé výchovné a vzdělávací programy (Dunovský, 1999).

Během **osvícenství** se v rozvíjejících se demokraciích i pod vlivem technického a vědeckého pokroku spolu s důrazem na člověka jako takového do popředí dostávaly také potřeby dítěte. Vztah k dětem se mění i u rodičů, kteří se snaží reagovat na potřeby svých potomků a ovlivňovat je. Dochází k demokratizaci vztahů mezi dospělými a dětmi, což se mimo jiné začíná projevovat možností dětské participace na rozhodování (Participace, 2014), kterou se budu v této práci později podrobněji zabývat. Další utrpení naopak přinesl nástup průmyslové revoluce. Industrializace sice znamenala nárůst bohatství, ale jedním z průvodních negativních jevů se stalo vykořisťování dětí, jež byly mnohdy již od předškolního věku nuceny k námezdním pracím. V reakci na to byly například v Anglii vyhlášovány tzv. dětské zákony (Children's Acts), které dětskou práci postupně zakazovaly (Dunovský, 1999).

V moderním pojetí je dětství vnímáno jako přechodná přípravná etapa před „stabilním“ obdobím dospělosti. Naše pozornost se dnes na dítě soustřeďuje mnohem více než v dřívějších společnostech, dětství je bráno jako poměrně dlouhé období a je kladen důraz na jeho ochranu. Dítě je vnímáno jako osobnost, ne jako vlastnictví svých rodičů. Výchova a péče více vychází z potřeb dítěte, které je vedeno ke hře a vzdělání⁵ (Giddens, 2013; David, 1999).

Prout (2004) zastává názor, že koncept dětství v moderní společnosti znovu částečně mizí, vztahy mezi dětmi a dospělými procházejí krizí a vzniká nová sociální konstrukce dětství. Děti jsou konstruovány jako „*více aktivní, vědoucí i sociálně participativnější, než jak to umožňovaly starší diskursy*“ (Prout 2004, s. 7: in Giddens, 2013, s. 279).

Z celého tohoto přehledu je tedy patrné, že pozornost věnovaná dětem, jejich potřebám a právům závisí na hodnotách, které daná společnost vyznává. Dětství není univerzální a přirozeně dané, představuje pouze sociální konstrukci, odlišující se v různých dobách i napříč různými lokacemi v téže době. V praxi sociální práce bychom proto dítě měli vnímat v jedinečných sociálních a kulturních souvislostech jeho života. Nosál (2017) k tomu uvádí, že děti musejí být uznávány jako aktivní při utváření svých životů a že

⁵ Giddens (2013) ovšem upozorňuje, že láska a péče o děti není univerzální, jelikož i v dnešní době dochází k násilí na dětech.

jejich perspektiva při rozhodování je obohacující a stejně hodnotná jako názory dospělých.

1.1.3 Dětská práva

Novodobé vnímání dětství a úsilí o ochranu dětí dalo vzniknout univerzálním právům dítěte. Myšlenka dětských práv je velmi čerstvá, zrodila se teprve na začátku minulého století, a proto je 20. století někdy označováno jako století dítěte⁶. Vychází z přesvědčení, že dítě má stejnou hodnotu jako dospělý.

V oblasti dětských práv nejdříve na počátku 20. století vznikaly mezinárodní smlouvy, které bránily obchodování s dívkami, ženami a dětmi. Prvním souhrnným dokumentem zmiňujícím se o tom, že dítě vyžaduje zvláštní právní ochranu před narozením i po něm, byla Ženevská deklarace práv dítěte přijatá Společností národů v roce 1924. Deklarace vznikla v reakci na obrovské utrpení dětí během první světové války, ale nešlo o zavazující dokument mezinárodního práva (Práva, 1998; David, 1999).

Po druhé světové válce bylo Společenství národů nahrazeno Organizací spojených národů (OSN) a v roce 1946 vznikla s cílem chránit oprávněné zájmy dětí organizace UNICEF. V roce 1948 vydalo OSN Všeobecnou deklaraci lidských práv, která zakotvuje práva dětí v kontextu rodiny a v roce 1959 byla vydána druhá Deklarace práv dítěte. Ani tyto deklarace neměly právní závaznost, proto byla zpracována a v New Yorku dne 20. listopadu 1989 přijata Úmluva o právech dítěte, dosud nejdůležitější souhrn práv dětí, závazný pro státy, které se k Úmluvě připojily. Dodnes byla ratifikována 196 státy, tj. všemi členskými zeměmi OSN mimo Spojené státy americké. V ČSFR byla vyhlášena sdělením Federálního ministerstva zahraničních věcí č. 104/1991 Sb. (Práva, 1998; David, 1999).

Práva dětí tedy díky Úmluvě dostala univerzální podobu. Dle Hrušákové (2006, s. 29) obsahuje ÚoPD čtyři základní skupiny práv. Patří sem:

„a) ochranná práva,

b) práva směřující k zabezpečení blaha dítěte,

⁶ Ranou obhájkyní práv dětí byla Ellen Keyová (1849–1926), která napsala knihu *Barnets århundrade* (1900), jejíž název je do češtiny překládán jako *Století dítěte*. Kniha se dá označit jako prorocství o změně vnímání dítěte společností.

c) práva směřující k osvobození dítěte, dávající dětem stejná práva jako dospělým,

d) práva dítěte ve vztahu k jeho rodičům, pokud jde o sebeurčení dítěte, jeho samostatnost a rozhodování.“

Zatímco první dvě skupiny práv autorka označuje jako vyjádření ochranářského (paternalistického) přístupu k dětem, další dvě skupiny jsou podle ní výrazem liberálních přístupů k dětským právům (Hrušáková, Králíčková 2006).

O Úmluvě se v anglické literatuře hovoří ve spojitosti se „třemi P“ – partnership, participation and protection (v překladu partnerství, participace a ochrana). Úmluva také obsahuje čtyři články, které jsou považovány za zvláštní a jsou známé jako hlavní zásady. Pomáhají interpretovat ostatní články a jsou zásadní při realizaci všech práv v Úmluvě obsažených. Patří do nich článek 2, kde je zakotven zákaz jakékoliv diskriminace dítěte. Dále článek 3, který stanoví zájem dítěte jako přední hledisko při jakékoliv činnosti týkající se dětí a závazek ochrany a péče nutné pro blaho dítěte.

V článku 6 je poté zakotveno právo na zachování a rozvoj života a článek 12 obsahuje právo dítěte být vyslechnuto. Tato zásada uznává děti a mladé lidi jako aktéry svých vlastních životů (UNICEF; MPSV ČR, 2016) a budu se jí více zabývat v samostatné kapitole.

Shrnutí kapitoly:

V této kapitole jsem nejdříve vymezila pojem dítě a věnovala se důležitosti rodinného prostředí a potřebám dítěte. Abych ilustrovala proces přiznávání práv dítěti, zabývala jsem se historickým vývojem postavení dítěte a změnami ve vnímání dítěte společností. Dítě je za rovnocenného partnera dospělého považováno pouze krátce. Stále se proto objevují nedostatky v jednání s dětmi a v zaručování jejich práv v různých kontextech. Na základě této kapitoly postulují *DVC 1.1 Interpretovat, koho označují sociální pracovníci a poskytovatelé sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi jako dítě* a *DVC 1.2 Zjistit, jak sociální pracovníci vnímají postavení dítěte v rámci jejich spolupráce.*

1.2 Sociální služby

Smysl a cíl sociálních služeb obnáší zejména zlepšování kvality života jedinců a jejich integraci do společnosti. Podmínky pro poskytování sociálních služeb se řídí zákonem č. 108/2006, o sociálních službách (dále ZoSS). Tento zákon definuje sociální službu jako „*činnost nebo soubor činností zajišťujících pomoc a podporu osobám za účelem sociálního začlenění nebo prevence sociálního vyloučení*“. Pokud člověk není sám schopen z různých důvodů „*řešit vzniklou situaci tak, aby toto řešení podporovalo sociální začlenění a ochranu před sociálním vyloučením*“ (§ 3 ZoSS), nachází se v nepříznivé sociální situaci, na jejichž řešení se podpora sociálních služeb zaměřuje.

Dle Matouška (2011) můžeme sociální služby rozlišovat v užším vymezení jako služby spadající pod resort MPSV a řízené zákonem č. 108/2006, o sociálních službách, a v širším, nadresortním pojetí jako služby spadající i do jiných oblastí státní správy a upravované množstvím dalších právních předpisů. V nadresortním pojetí tedy můžeme do sociálních služeb zařadit také například dětské domovy (řízeny z Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy), kojenecké ústavy (Ministerstvo zdravotnictví), Probační a mediační službu (Ministerstvo spravedlnosti) atd. Vrbický (2014) zastává názor, že se v praxi již uplatňuje pouze resortní vnímání sociálních služeb, z čehož vycházím i ve svém vnímání sociálních služeb a v této práci.

Důvodů pro to, že se člověk ocitne v nepříznivé sociální situaci, může být mnoho, takže spektrum klientů sociálních služeb je v praxi velmi široké a škála sociálních služeb pestrá. Mezi druhy sociálních služeb dle ZoSS řadíme: sociální poradenství, služby sociální péče a služby sociální prevence. Služby se poskytují v zařízeních sociálních služeb a zákon obsahuje jejich přesné definice a základní i fakultativní činnosti, které se jejich prostřednictvím poskytují.

Ve snaze zajistit pomoc v nejrůznějších sociálních situacích jsou sociální služby také poskytovány v několika formách, ze kterých může klient volit: pobytové, ambulantní nebo terénní. V pobytové formě využívá klient společně se službou také ubytování. Ambulantní sociální službu klient navštěvuje v místě, ve kterém je zřízena. Terénní sociální služba je klientům poskytována přímo v jejich přirozeném sociálním prostředí (Kaczor, 2015).

V užším resortním pojetí jsou sociální služby v systému státního sociálního zabezpečení (vedle státní sociální podpory a sociálního pojištění) legislativně ukotveny v oblasti tzv. sociální pomoci, kam spadají také dávky hmotné nouze. Význam mají sociální služby zejména tam, kde by nebylo možné uspokojit potřeby klienta peněžitou dávkou nebo kde by mohlo být peněžité plnění klientem využito k jinému než zamýšlenému účelu (Koldinská in Tomeš, 2002).

Před rokem 1989, než přišlo období demokratizace společnosti a byly započaty procesy transformace a deinstitucionalizace sociálních služeb, byly sociální služby ovlivněny centrálně řízeným socialistickým systémem. Klienti služeb spadali do „kategorie svěřenců, jejichž život se nachází v rozporu se zájmy socialistické reality“ a často byli celoživotně umístěni v ústavních zařízeních, kde na ně bylo působeno prostřednictvím výchovných, vzdělávacích a pracovních programů (Čámský, 2011, s. 11).

Proces zavádění změn po roce 1989 přinesl do sociálních služeb kromě vzniku standardů kvality a nové právní úpravy (připravované a vznikající až do roku 2006) také nutnost aplikace principu ochrany lidských práv. Sociální pracovníci proto musejí znát platné právní normy v oblasti lidských práv, řídit se jimi při poskytování služeb a poskytovatel by měl předpovídat situace, ve kterých mohou být u klientů jejich práva porušována (Vrbický, 2014). Pro jednotlivá zařízení byl zpočátku proces transformace a deinstitucionalizace složitý, jelikož musela přejít z paternalistických forem poskytování péče, kdy byly ústavy a domovy často opatrovníky a rozhodovaly za své svěřence v záležitostech lidských práv, k modernímu partnerskému pojetí, kdy mají podíl na rozhodování i uživatelé sociálních služeb (Čámský, 2011). Matoušek (2007) tento proces označuje jako přesun od tzv. přístupu přidělování, kdy měl uživatel služby projevit vděčnost a být šťastný za to, co mu bylo přiděleno, k tzv. participativnímu přístupu.

Zřizovateli zařízení sociálních služeb dnes mohou být obce, kraje, MPSV nebo nestátní neziskové organizace (Matoušek, 2011). Poskytovatel musí mít k poskytování sociálních služeb oprávnění a je povinen sepsat s uživatelem služby smlouvu o poskytnutí sociální služby. K zásadám poskytování sociálních služeb patří mimo jiné individuální přístup, podpora klienta v setrvání v přirozeném prostředí, rovnoprávnost a dobrovolnost (§ 2 ZoSS).

Další podmínky pro poskytování sociálních služeb se řídí kromě ZoSS také prováděcí vyhláškou č. 505/2006 Sb. a Standardy kvality sociálních služeb⁷, jež jsou „*souborem kritérií, jejichž prostřednictvím je definována úroveň kvality poskytování sociálních služeb v oblasti personálního a provozního zabezpečení sociálních služeb a v oblasti vztahů mezi poskytovatelem a osobami*“ (§ 92 ZoSS). Standardů je celkem 15 a jejich implementace má být zajištěna prostřednictvím metodik samotných organizací, zatímco kontrolu jejich nastavení zajišťuje inspekce sociálních služeb (Vrbický, 2014).

1.2.1 Sociální služby pro rodiny s dětmi

Sociální služby zauímají v podpoře rodin s dětmi významné místo, přičemž služba vhodná pro rodinu je vybírána s ohledem na řešený problém a místní dostupnost služby. Matoušek (2011, s. 98–100) rozlišuje sociální služby poskytované rodinám s dětmi na pět typů. Prvním typem jsou **služby poradenské**. Jde o krátkodobě poskytované služby specializovanými zařízeními, které se obvykle zaměřují na určitý akutní problém v různých oblastech života rodiny či jejich členů (osobního, partnerského, pracovního). Mohou také zahrnovat obhajobu práv a zájmů rodiny vůči dalším, např. státním subjektům (Macková, 2014).

Pokud je ohroženo dítě nebo dospělý nebo se vrací zpět do rodiny ohrožující nebo ohrožený člen, je možné využít krátkodobé pomoci **krizových služeb**. Pracovník poskytující tyto služby by měl umět rychle a kvalitně vyhodnotit situaci rodiny a vést efektivní krátkou intervenci. Měly by na ně navazovat **služby terapeutické** – ty můžeme dělit na svépomocné a profesionálně vedené. Terapie se může zaměřovat na jednotlivce i celé rodiny a měla by mít jasně daný cíl (Matoušek, 2011).

Dalším typem služeb pro rodiny s dětmi jsou **vzdělávací programy**. Ty mají dlouhodobý charakter poskytování a zaměřují se na různé cíle, zejména osvojení si určitých dovedností. Poslední typ představují **preventivní programy**, jejichž cílem je minimalizace sociálně patologických a zdravotních rizik. Programy prevence mají také dlouhodobý charakter a podílejí se na nich státní i nestátní organizace (Macková, 2014; Matoušek, 2011).

⁷ Jejich plné znění je uvedeno v příloze č. 2 vyhlášky č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách.

K podpůrné síti registrovaných sociálních služeb pro rodiny spadají zejména služby rané péče, azylové domy, sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, domy na půl cesty, kontaktní centra, služby krizové pomoci, intervenční centra, nízkoprahová denní centra a nízkoprahová zařízení pro děti a mládež (Matoušek, Pazlarová 2014, s. 40).

Metodické doporučení MPSV č. 9/2009 k sociální práci s ohroženou rodinou uvádí, že sociální služby by měly směřovat k tomu, aby se snížily počty dětí, které jsou umístěné do ústavních zařízení, protože jejich rodina nefunguje kvůli mnoha problémům, jež musí řešit. Poskytování sociálních služeb má mít za cíl, aby rodiny byly schopny ustát důsledky sociálního vyloučení a znovu se začlenit do společnosti a aby bylo dětem umožněno vyrůstat ve své rodině. V případě, že dojde k odebrání dítěte do ústavní výchovy, cílem je posilovat kontakt rodičů či rodiny s dětmi. Také by sociální služby měly preferovat řešení konfliktů mimosoudní cestou.

1.2.2 Výkon sociální práce v sociálních službách pro rodiny s dětmi

Sociální práce s ohroženými rodinami a rodinami v opakujících se krizích má svá specifika, kterým musejí sociální pracovníci přizpůsobit spolupráci.

Rodiny mají často zkušenosti se sociálními pracovníky po více generací. Vytvářet důvěru je třeba postupně, jelikož zejména dospělí členové rodin mají tendenci zaujímat obranný postoj a odmítat změny, i když mohou být k lepšímu (Matoušek, 2013; Bechyňová, Konvičková, 2011).

Často spolupráce rodiny se sociálním pracovníkem není dobrovolná a chybí ochota a motivace členů rodiny docházet do zařízení sociální služby v dohodnutých termínech, proto může být pro spolupráci lepší, když sociální pracovníci navštěvují rodinu v domácím prostředí, přičemž mají roli „návštěvníka“. Spolupráce s rodinami je většinou dlouhodobá, může trvat i několik let (Matoušek, 2013; Macková, 2014).

Sociální práce s rodinami má několik fází. Vše začíná počátečním kontaktem se zájemci o službu, kde sociální pracovník mapuje a vyhodnocuje životní situaci rodiny, představuje svou službu a podmínky a pravidla spolupráce a kde se předběžně dojednává podoba spolupráce.

Následuje fáze dojednávání, jakým způsobem bude uživateli služby poskytována podpora a péče, a sestavování konkrétního plánu spolupráce. To se označuje jako proces

individuálního plánování, který tvoří zákonnou součást každé dlouhodobě poskytované sociální služby. Podle ZoSS § 88 písm. f) totiž mají poskytovatelé sociálních služeb povinnost „plánovat průběh poskytování sociální služby podle osobních cílů, potřeb a schopností osob, kterým poskytují sociální služby, vést písemné individuální záznamy o průběhu poskytování sociální služby a hodnotit průběh poskytování sociální služby za účasti těchto osob, je-li to možné s ohledem na jejich zdravotní stav a druh poskytované sociální služby, nebo za účasti jejich zákonných zástupců nebo opatrovníků a zapisovat hodnocení a jeho výstupy do písemných individuálních záznamů“. Tuto činnost s uživatelem služby provádí klíčový pracovník – sociální pracovník, který má určité kompetence a vzdělání, nese odpovědnost za plánování a poskytování služby a je klientovi přidělen vedoucím služby.

Jelikož mají ohrožené rodiny většinou větší množství problémů, na začátku spolupráce je nutné stanovit priority – k těm často patří existenční zajištění rodiny a zvládnání každodenního provozu, tedy např. zajištění docházky dětí do školy, zajištění jídla atd. Pokud se podaří pokročit v těchto prioritních cílech, může to zvýšit ochotu a motivaci rodiny spolupracovat (Kim-Berg, 1994 in Matoušek, 2013).

Matoušek, Pazlarová a Baldová (2008, s. 12–13) vyjmenovávají principy, které je nutné zohlednit a respektovat při individuálním plánování služby pro dítě a s dítětem:

- princip normalizace (snaha o setrvání dítěte v jeho rodině),
- aktivní účast dítěte a jeho blízkých na tvorbě IP,
- princip spolupráce všech, kteří mohou ovlivnit situaci, s jasnou definicí rolí,
- podpora pozitivního potenciálu dítěte a rodiny,
- princip pružnosti a efektivity,
- používání neprofesionálního jazyka.

Vycházejí přitom z tvrzení, že každý subjekt, se kterým sociální pracovníci spolupracují, má potenciál řešit své problémy, což je nezbytné podporovat. Metodické doporučení MPSV č. 9/2009 (s. 7) k tomu uvádí, „že jakýkoli zásah do rodinného prostředí, ač narušeného, bude mít vždy silný a nasmazatelný vliv na stávající i budoucí život dítěte, je tudíž důležitá účast dítěte na hledání řešení, jeho porozumění situaci, aktivní zapojení rodiny a okolí“. Zásadní je také pravidelné vyhodnocování průběhu poskytování služby

a aktualizace dalšího průběhu poskytování na základě aktuálních cílů a potřeb uživatele (Individuální, 2011).

Klíčem ke kvalitní spolupráci s rodinou je individuální přístup, protože každá rodina i každý její člen mají nějaká specifika. Dle Janíčkové (in Aktuální, 2017) závisí efektivní pomoc na připojení se na každodenní život rodiny, které otevírá prostor pro posílení hlasu dětí, jež nejsou objektem, ale subjektem v souvislostech systémového a participativního přístupu k rodinám.

1.2.3 Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi

Důležité místo mají v síti sociálních služeb sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, protože sociální pracovníci SASrd mohou za klienty pravidelně docházet a podporovat klienty přímo v jejich přirozeném prostředí. Službu je kromě terénní formy možné poskytovat také ambulantně, přičemž její využívání je bezplatné.

Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi patří mezi služby sociální prevence, což jsou služby napomáhající předcházet nebo překonávat sociální vyloučení osob a chránit společnost před nežádoucími společenskými jevy. SASrd obsahují podle § 65 ZoSS čtyři základní činnosti a ve vyhlášce č. 505/2006 Sb. jsou upraveny úkony, jimiž jsou činnosti zajišťovány (viz tabulka 1).

Tabulka č. 1: Základní činnosti a úkony sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi

Základní činnosti při poskytování sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi	Úkony, v jejichž rozsahu jsou činnosti poskytovány
a) výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti	1. pracovní výchovná činnost s dětmi 2. pracovní výchovná činnost s dospělými 3. nácvik a upevňování motorických, psychických a sociálních schopností a dovedností dítěte 4. zajištění podmínek a poskytnutí podpory pro přiměřené vzdělávání dětí 5. zajištění podmínek pro společensky přijatelné volnočasové aktivity
b) zprostředkování kontaktu se společenským prostředím	doprovázení dětí do školy, školského zařízení, k lékaři, na zájmové aktivity a doprovázení zpět
c) sociálně terapeutické činnosti	socioterapeutické činnosti, jejichž poskytování vede k rozvoji nebo udržení osobních a sociálních schopností a dovedností podporujících sociální začleňování osob

d) pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí	1. pomoc při vyřizování běžných záležitostí 2. pomoc při obnovení nebo upevnění kontaktu s rodinou a pomoc a podpora při dalších aktivitách podporujících sociální začleňování osob
---	--

Zdroj: Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách; vyhláška č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách

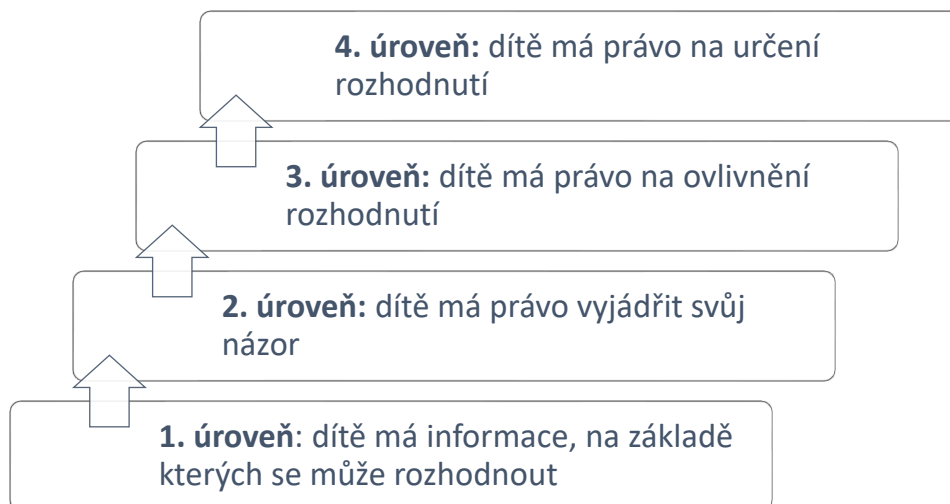
Služba se poskytuje rodinám s dětmi s ohroženým vývojem v důsledku dopadů dlouhodobě krizové sociální situace, kterou rodiče nedokážou sami bez pomoci překonat, u kterých existují další rizika ohrožení jejich vývoje. V komplikovaných případech a v práci s rodinami v opakujících se krizích je potom zásadní spolupráce mezi sociálně aktivizační službou pro rodiny s dětmi a oddělením sociálně-právní ochrany dětí.

Shrnutí kapitoly:

Tuto kapitolu jsem věnovala sociálním službám. Nejprve jsem popsala systém sociálních služeb v České republice vycházející zejména ze zákona 108/2006 Sb., o sociálních službách, a z prováděcí vyhlášky 505/2006 Sb. Dále jsem rozdělila sociální služby pro rodiny s dětmi a popsala specifika sociální práce s rodinou. Nakonec jsem prostor věnovala přiblížení činnosti sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi, ve kterých budu realizovat výzkumnou část této práce. Na základě této kapitoly jsem stanovila *DVC 1.4 Interpretovat názor sociálních pracovníků na participaci dětí v kontextu sociálních služeb* a *DVC 2.1 Zjistit, jak jsou participační práva dětí aplikována při poskytování sociální služby*.

1.3 Participační práva dětí

Práva dětí, která jsou teorií charakterizována jako tzv. participační, jsou zakotvena zejména v článku 12 Úmluvy o právech dítěte. Vychází z principu rovnosti dítěte a dospělého a z předpokladu, že dítě má být v ochraně svých práv a oprávněných zájmů aktivním subjektem, nikoliv objektem, se kterým mohou jeho rodiče či státní orgány manipulovat a využívat ho pro své zájmy. Participační práva dětí můžeme podle Radvanové (2015) dělit na čtyři úrovně (viz obr. 2).

Obrázek č. 2: Úrovně zajištění participačních práv dítěte, zdroj: vlastní zpracování podle Radvanové a kol., 2015

Pouze zakotvení v právní úpravě nicméně nemůže namotivovat jedince a změnit jeho hodnotové přesvědčení, aby věnoval názoru dětí pozornost, děti zapojoval a nechával je určovat rozhodnutí v různých oblastech jejich života (Aktuální, 2017, s. 152). Přesto jsou participační práva dítěte z mého pohledu důležitým předpokladem participace, proto se nejprve věnuji jejich právnímu ukotvení a až následně samotné participaci.

1.3.1 Právní úprava participace

Podrobněji pro účely této práce rozeberu články Úmluvy o právech dítěte č. 12, 13, 17, 23 a 31, které se zabývají právy dětí na účast na rozhodování a které mohou ovlivňovat chápání participace. Kromě Úmluvy o právech dítěte jako další důležitá **východiska participačních práv na mezinárodní úrovni** zmíním také Úmluvu o právech osob se zdravotním postižením, Evropskou úmluvu o výkonu práv dětí a Úmluvu o styku s dětmi.

Článek 12 Úmluvy o právech dítěte je stěžejní, ačkoli ho je k pochopení podstaty participačních práv nezbytné vnímat v kontextu ostatních článků ÚoPD a dalších nařízení. Tento článek zaručuje právo svobodného vyjádření názoru dítěte a výslovně uvádí:

„1. Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, zabezpečují dítěti, které je schopno formulovat své vlastní názory, právo tyto názory svobodně vyjadřovat ve všech záležitostech, které se jej dotýkají, přičemž se názorům dítěte musí věnovat patřičná pozornost odpovídající jeho věku a úrovni.

2. Za tímto účelem se dítěti zejména poskytuje možnost, aby bylo vyslyšeno v každém soudním nebo správním řízení, které se jej dotýká, a to buď přímo a nebo prostřednictvím zástupce nebo příslušného orgánu, přičemž způsob slyšení musí být v souladu s procedurálními pravidly vnitrostátního zákonodárství.“

Smluvní státy se zavazují poskytovat dítěti prostor k vyjádření názorů ve veškerých oblastech jeho života⁸ (Společnost, 2016). Dítě ovšem tohoto práva nemusí využít.

Při zavádění tohoto článku ve formálním řízení i v jiných kontextech je dle Obecného komentáře Výboru OSN pro práva dítěte č. 12 z roku 2009 nutné učinit pět kroků – 1. přípravu dítěte, 2. samotné slyšení, 3. vyhodnocení schopností dítěte, 4. zpětnou vazbu a 5. stížnosti, opatření a nápravu. Nejprve musí být dítě informováno o tomto svém právu vyjádřit názor a o dopadech, jaké bude jeho názor mít na výsledek rozhodování. Dítěti by měla být zabezpečena adekvátní příprava, mělo by vědět, jak, kdy a kde se bude slyšení konat a kdo se ho bude účastnit, a mělo by mít možnost se k tomu vyjádřit. Vyslechnutí dítěte má být pozitivní a povzbuzující a má probíhat v důvěrných podmínkách, ideálně formou rozhovoru. Osoba, která názory dítěte vyslechne, by měla být důvěryhodná, naslouchající a brát dítě vážně. Může to být např. učitel, sociální pracovník, soudce či jiný odborník (MPSV ČR, 2016).

Je-li dítě schopno se vyjádřit, musí být jeho názoru věnována příslušná pozornost. Není-li vyhověno názoru či přání dítěte, je nutné odůvodnit postup či rozhodnutí ve věci dítěte v souvislosti se zásadou nejlepšího zájmu dítěte a jeho blaha (Polišenská, Feberová, Stuchlík 2019).

Rozhodující osoba musí poté podat dítěti zpětnou vazbu o výsledku procesu a vysvětlit, jakým způsobem byl jeho názor při rozhodování brán v potaz. Dále by dítě mělo mít možnost podat stížnost, bylo-li jeho právo k vyslechnutí a vzetí v úvahu ignorováno nebo porušeno. Děti by měly mít možnost obrátit se se stížností např. na ombudsmana nebo na určenou osobu ve škole. Dojde-li ke konfliktu v rodině z důvodu nezohlednění názorů dítěte, mělo by mít dítě možnost obrátit se např. na nízkoprahové zařízení (MPSV ČR, 2016).

⁸ Zasedání Valného shromáždění OSN v roce 2002 s názvem „A World Fit for Children“ bylo významnou událostí pro participační práva dětí, jelikož se ho účastnilo i 400 dětí a mladistvých.

Komentář Výboru OSN č. 12 také zdůrazňuje, že i velmi malé dítě má schopnost tvořit si vlastní názor, a to ještě předtím, než se naučí mluvit. Jako jiné způsoby komunikace zmiňuje neverbální komunikaci např. hrou, řečí těla, mimikou či kreslením, prostřednictvím čehož je dítě schopno projevit své volby a přání (Hofmannová, 2014). Výbor pro práva dítěte dále doporučuje, aby dítěti byla dána příležitost k osobnímu slyšení vždy, je-li to možné.

Dle článku 13 ÚoPD má dítě právo na svobodu projevu, které zahrnuje možnost vyhledávat, přijímat a rozšiřovat informace a myšlenky všeho druhu za využití prostředků podle volby dítěte. Toto právo může být omezeno pouze v odůvodněných případech. Zatímco právní ochranu dětí a jejich schopnost rozhodovat za sebe v právních otázkách zdůrazňuje velká část Úmluvy, články 12 a 13 jim přiznávají ještě mnohem víc, dokonce i mnohem víc, než co je dětem ve skutečnosti povoleno uvnitř mnoha rodin ve většině kultur (Hart, 1992, s. 9).

Článek 17 ÚoPD poté dítěti zabezpečuje přístup k informacím a materiálům, zejména zaměřeným na rozvoj blaha dítěte a také jeho tělesného a duševního zdraví. Článek 23 ÚoPD věnuje větší pozornost duševně nebo tělesně postiženým dětem, které mají právo *„požívat plného a řádného života v podmínkách zabezpečujících důstojnost, podporujících sebedůvěru a umožňujících aktivní účast ve společnosti“*. Dětem s postižením musí být zabezpečen *„přístup ke vzdělání, zdravotní péči, rehabilitační péči, přípravě pro zaměstnání a odpočinek, a to způsobem vedoucím k dosažení co největšího zapojení dítěte do společnosti a co největšího stupně rozvoje jeho osobnosti, včetně jeho kulturního a osobního rozvoje“*.

Děti zdravotně postižené mají také dle článku 7 Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením, ratifikované Českou republikou dne 28. 10. 2009, kromě plného užívání všech lidských práv a svobod na principu rovnoprávnosti zaručené právo svobodně vyjadřovat vlastní názory a být vyslyšeny, a při realizaci tohoto práva by dětem měla být poskytována pomoc přiměřená jejich zdravotnímu postižení a věku.

Článek 31 ÚoPD upravuje práva dítěte na odpočinek a volný čas a svobodnou účast v kulturním a uměleckém životě. Dětem by měla být poskytnuty rovné možnosti v oblastech kultury, umění, oddechových činností a trávení volného času.

Dále je podstatná Evropská úmluva o výkonu práv dětí, přijatá ve Štrasburku 25. 1. 1996, která by měla být používána ve všech řízeních, jež se dotýkají práv dětí. Článek 3 této úmluvy se věnuje právu na informace a na vyjádření názoru dítěte v řízení. Dítě s dostatečnou schopností chápat situaci má před soudem právo být informováno, mít možnost vyjádřit svůj názor a znát důsledky rozhodnutí a vyhovění jeho názoru; dle Článku 6 této úmluvy poté musí soudní orgán před vynesením rozhodnutí v řízení, které se týká dítěte, posoudit, zda má dostatek informací k přijetí rozhodnutí, dítě informovat a ve vhodných případech vyslechnout a vzít jeho názor náležitě v potaz.

Obdobně jako v ostatních zmíněných právních předpisech je právo dítěte na informaci, konzultaci a vyjádření vlastního názoru zakotveno i v článku 6 Úmluvy o styku s dětmi.

Práva dětí vymezená v mezinárodních právních předpisech jsou zakotvena v právním řádu České republiky, který je většinou zaručoval již před ratifikací mezinárodních předpisů. Dle Hofmannové (2014) je **vnitrostátní právní úprava** ve srovnání s přístupy mezinárodních organizací, které se nebrání aplikaci participačních práv limitované jedinec nejlepším zájmem dítěte, spíše zdrženlivější a vychází z užšího pojetí participačních práv.

Zásady garantované mezinárodními smlouvami v oblasti participačních práv dětí rozvíjí vedle práv zaručených v LZPS také občanský zákoník v obecné části, a především potom v části druhé v ustanoveních rodičovské odpovědnosti (Radvanová, 2015). V § 867 OZ je zakotveno právo dítěte na informace a slyšení před státními orgány. Druhý odstavce § 867 zakotvuje vyvratitelnou právní domněnku, podle které jsou děti starší 12 let považovány za schopné přijímat informace, formovat vlastní názory a sdělovat je. Soud je musí v každém případě vyslechnout, ledaže prokáže, že dítě není schopno náležitě informacím porozumět nebo není schopno vytvořit si vlastní názor nebo ho sdělit. V takových případech soud informuje a vyslechne osobu, která je schopna ochránit zájmy dítěte. Jestliže tuto povinnost nejsou schopni plnit rodiče dítěte, ustanoví soud kolizního opatrovníka (Polišenská, Feberová, Stuchlík 2019). Nicméně i když došlo k ustanovení opatrovníka, má soud povinnost dítě do řízení zapojit, pokud to není v rozporu s jeho nejlepším zájmem (II. ÚS 725/18 odst. 57).

Dle § 875 odst. 2 mají rodiče povinnost „*před rozhodnutím, které se dotýká zájmu dítěte, sdělit dítěti vše potřebné, aby si mohlo vytvořit vlastní názor o dané záležitosti a rodičům jej sdělit... Názoru dítěte rodiče věnují patřičnou pozornost a berou názor dítěte při*

rozhodování v úvahu. “ Dle § 880 vykonávají rodiče rodičovskou odpovědnost s ohledem na stupeň vývoje dítěte. Odstavec 2 tohoto paragrafu stanoví, že v případě, kdy rodiče rozhodují, jaké vzdělání nebo pracovní uplatnění bude dítě mít, musí brát v potaz jeho názor, schopnosti a nadání.

Pro účely participačních práv dětí v oblasti SPOD je důležitá právní úprava v § 8 zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, kde je mimo jiné uvedeno právo dítěte se svobodně vyjádřit, i když tomu nejsou přítomni rodiče či jiné osoby odpovědné za výchovu dítěte. Tento paragraf dále stanoví, že *„při své činnosti bere orgán sociálně právní ochrany v úvahu přání a pocity dítěte s přihlédnutím k jeho věku a vývoji tak, aby nedošlo k ohrožení nebo narušení jeho citového a psychického vývoje.“*

Vnitrostátní právní úprava obsahuje povinnost zjišťování názoru dítěte i ve správním řízení (§ 20 správního řádu, zákon 500/2004 Sb.), ve věcech vzdělávání dětí (§ 21 zákona 561/2004 Sb., školský zákon) a v ústavní výchově podle § 20 zákona 109/2002 Sb., o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy (Mičicová, 2017). V zákoně č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, je právo dítěte svobodně vyjadřovat názory v záležitostech, které se jej týkají, výslovně zaručeno pouze dětem využívajícím sociální službu domov pro osoby s postižením. Tento zákon odkazuje na zákon 109/2002 Sb., o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy, který upravuje práva a povinnosti dětí umístěných v zařízeních v § 20 a umožňuje těmto dětem mimo jiné vyjadřovat se k zamýšleným a prováděným opatřením, která se jich týkají, čemuž musí být věnována pozornost, nebo odesílat stížnosti, žádosti a návrhy subjektům pověřeným výkonem SPOD (Johnová, 2014).

Další konkrétní ustanovení, která by se týkala participačních práv dětí v sociálních službách, se v zákoně o sociálních službách nenacházejí. Mohu zde znovu zmínit § 88, kde se nachází obecně definované povinnosti poskytovatelů sociálních služeb a podmínky individuálního plánování – to ale dle zákona stačí provádět se zákonným zástupcem či opatrovníkem klienta.

Procesní práva dítěte vyplývají z obecných zásad spravedlivého procesu stanovených v Hlavě páté LZPS. V § 100 odst. 3 občanského soudního řádu jsou obsaženy podmínky výslechu dítěte před soudem. Nutnost informovat dítě o souvislostech soudního řízení pak stanovuje § 20 odst. 4 zákona č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních.

Dle Kapitána (in Společnost, 2016) nelze na úrovni právních předpisů dlouhodobě a naprosto přesně vymezit obsah participačních práv, proto se participačními právy dětí opakovaně zabývají ve své rozhodovací praxi soudy a dostávají relativně nezávislý prostor pro jejich zpřesňování. Zabývá se jimi také Ústavní soud. Například v případě sporu rodičů o očkování nezletilé, který rozpracoval v nálezu sp. zn. II. ÚS 725/18 ze dne 8. 10. 2018, ÚS shledal, že bylo porušeno právo nezletilé vedlejší účastnice na participaci na řízení, které se jí týkalo, když jí *„nebylo sděleno, proč se řízení vede, jaká má v řízení práva, proč je dotazována na svůj názor a jak její stanovisko bude následně zohledněno, a zejména ze strany státních orgánů vůbec nebyla informována a nebylo jí vysvětleno, jak nakonec ve věci bylo rozhodnuto, proč a jak bylo naloženo s jejím názorem“* (II. ÚS 725/18, ods. 54). Jelikož soud se omezil pouze na výslech nezletilé vedlejší účastnice, ale již nezaručil žádné další komunikační kroky, bylo porušeno její právo podle čl. 12 ÚoPD.

V případě, kterým se ÚS zabýval ve svém nálezu sp. zn. IV. ÚS 827/18 ze dne 10. 4. 2018, zjistil porušení ústavně zaručených práv nezletilé vedlejší účastnice podle čl. 36 odst. 1 LZPS a dle čl. 9 a čl. 12 ÚoPD, když nebyla slyšena v soudním řízení ve sporu jejích rodičů o výběr školy, do které bude docházet. Obdobně tomu bylo v případě svěřeni nezletilé do péče druhého rodiče, které i přes své konzistentně vyslovované přání nebyla ve věci slyšena, čímž bylo porušeno základní právo stěžovatelky, aby byla její věc projednána v její přítomnosti podle čl. 38 LZPS, a její právo být slyšena podle čl. 12 ÚoPD (II. ÚS 2866/17). Pokud se na druhou stranu stává přání dítěte zásadním kritériem pro rozhodnutí soudu, je zapotřebí toto přání objektivně zjistit a zohlednit a odůvodnit všechna další kritéria (II. ÚS 2943/14).

1.3.2 Další východiska participace

Obecný komentář Výboru OSN pro práva dítěte č. 12 z roku 2009 hodnotí pokrok, kterého bylo od přijetí ÚoPD v roce 1989 dosaženo v rozvoji právních předpisů, zásad a metod k zajištění provádění článku 12 ÚoPD, označovaných konceptuálním pojmem „participace“, přestože tento pojem v textu článku 12 není uveden. Podle tohoto komentáře se termín participace *„vyvinul a nyní je široce používán k popisu probíhajících procesů, mezi něž patří sdílení informací a dialog mezi dětmi a dospělými založený na vzájemném respektu, při kterém děti mohou sledovat, jak jsou jejich názory a názory*

dospělých brány v úvahu při vytváření závěrů v daných procesech“ (MPSV ČR, 2016, s. 61).

V současnosti se můžeme s pojmem „participace“ setkat v politice, v ekonomice nebo v sociálních vztazích. V ekonomice se participace týká zejména trhu práce, politickou participací chápeme účast zainteresovaných osob na pravomoci rozhodovat o svém životě a o společnosti (Kaplánek, Kočerová 2011). Sociální participace potom zahrnuje příslušnost k sociální skupině nebo sdružení. V demokratické společnosti máme možnost svobodně vyjadřovat své názory a participovat na procesech, kterými se utvářejí a přijímají určitá rozhodnutí ovlivňující naše životy. Tento princip participace je významným východiskem také v sociální politice a jeho naplňování zahrnuje *„přechod od člověka jako převážně objektu sociální politiky k člověku jako plnoprávnému, odpovědnému a respektovanému subjektu“* (Krebs, 2015, s. 26).

Jak vlastně můžeme pojem „participace“ vymezit? Původ má tento termín v latinském *partem capere*, mít podíl. Akademický slovník cizích slov definuje participaci jako účast, v sociologickém pojetí potom jako vztah mezi lidmi důležitý pro sjednocení komunity. Dle Nosála (2014) participace označuje podílení se na něčem, spoluúčast, a jejím jádrem je vzájemná diskuse zahrnující naslouchání a ovlivňování. V praxi sociální práce je tento pojem často kladen na roveň s pojmem „zapojování“. Toto chápání participace odmítá Adams (2008), který definuje zapojování jako širokou škálu aktivit, při kterých klient sociální práce získává určitou kontrolu nad rozhodováním, a participaci jako další úroveň zapojování, kdy mají klienti větší možnosti kontroly a prostoru a sehrávají aktivnější roli (Kubálčíková in Matoušek a kol., 2013; Adams, 2008).

V diskurzu sociální práce začal být participativní přístup populární v 80. letech minulého století. Je ovlivněn postmodernismem a ideově vychází z perspektivy zmocnění (empowerment). Zmocnění je „multidimenzionální koncept“ a vycházejí z něho metody jako např. na člověka orientovaný přístup nebo environmentální přístupy. Na participaci je nahlíženo jako na jeden z nástrojů zmocnění v sociální práci (Bjelončíková a kol., 2016; Kubálčíková in Matoušek a kol., 2013).

Součástí participativního přístupu je distribuce moci ke klientům, čímž získávají větší podíl na rozhodování. Rozhodovat mohou na vyšší úrovni nastavení pomoci, např. v rámci komunitního plánování sociálních služeb, nebo v nižším měřítku při samotném

poskytování pomoci a intervencích sociální práce, např. spoluúčast při sestavování individuálního plánu (Kubálčiková in Matoušek a kol., 2013; Gallagher, 2012). Tyto úrovně by se mohly označovat jako makroparticipace a mikroparticipace, přičemž já se v této práci a ve výzkumném šetření zabývám pouze participací v nižším měřítku.

Dle Kovaříka (2001) neexistuje přesná definice participace, protože se jedná o proces zahrnující stupnici jevů – na jedné straně je ohraničený pasivní přítomností dítěte při určité činnosti a na druhé jeho odpovědnou participací při plánování, realizaci a hodnocení činnosti. V odborné literatuře se různým **stupňům participace** a jejímu členění věnovalo mnoho autorů, mezi prvními již v roce 1969 například Sherry Arnsteinová. Ve své práci popsala „žebříček občanské participace“ s osmi stupni míry participace. Jsou jimi: *neúčast (manipulace, terapie)*, *tokenismus (informování, konzultování, zapojování)* a *občanská pravomoc (partnerství, delegovaná pravomoc, občanská kontrola)* (Arnstein, 1969 in Bjelončíková a kol, 2016).

Tento model Arnsteinové rozpracoval Hart (1992) a aplikoval jej na výchovu dětí a mládeže. Hartův model je užitečný hlavně v tom, že pomáhá podle určitých kritérií stanovit, co je opravdová participace, zahrnující zapojení dětí nejen na samotných programech, ale také na jejich plánování a hodnocení, a co se jako participace pouze tváří, ale ve skutečnosti nedává dětem žádný hlas.

Jako samostatné úrovně participace Hart vymezuje následující:

1. Manipulace – nastává tehdy, když děti nechápou, o co jde, a tudíž nerozumí tomu, co dělají. Jinými slovy pouze pasivně přijímají názor a rozhodnutí dospělých, kteří jejich účasti zneužívají ve svůj prospěch.
2. „Ozdoba“ – v originále „decoration“, děti jsou zapojovány pouze naoko, na rozdíl od manipulace dospělí nepředstírají, že iniciativa vychází od dětí.
3. Tokenismus – situace, kdy děti dostávají prostor, ale nemohou ovlivnit, o čem a jak budou mluvit, a nemají příležitost formulovat své názory.

První tři příčky představují dle Harta participaci falešnou, kdy děti zůstávají v pasivní roli. Následují již stupně skutečné participace:

4. Informovaná účast – děti chápou cíl projektu, vědí, kdo a proč rozhodl o jejich zapojení, hrají v něm smysluplnou roli (nikoliv ozdobnou), do projektu se dobrovolně zapojují poté, co jim byl vysvětlen.

5. Informovaná konzultace – projekt připravují dospělí, děti mu rozumějí a je přihlíženo k jejich názoru.

6. Spoluúčast na rozhodování – projekt připravují dospělí, děti se podílejí na rozhodování.

7. Samospráva – projekt vychází od dětí a je jimi řízen.

8. Spolupráce – projekt vychází od dětí, do rozhodování jsou zapojeni dospělí. (Hart, 1992, s. 8–17)

Trochu odlišně zpracoval škálu participace dětí Shier (2001, s. 110–117). Rozdělil participaci do pěti úrovní, kdy na nejnižší, základní úrovni je dětem nasloucháno. Druhá úroveň obnáší podporu dětí ve vyjadřování vlastních názorů. Na třetí úrovni participace jsou názory dětí brány v potaz, na další úrovni jsou děti aktivní v rozhodovacích procesech. Nejvyšší úroveň participace nastává ve chvíli, kdy mají děti moc a zodpovědnost při rozhodování. Toto rozdělení může dle mého názoru sloužit jako opora při hodnocení míry participace dětí v praxi, proto se jím také budu řídit při zjišťování DVC 2.2. Jako předstupeň participace, který bohužel v Shierově klasifikaci není vymezen, přitom vnímám nutnost podávat dětem informace, aby si mohly názory vytvořit.

Kromě stupňů participace můžeme dále rozlišovat **směry** (zdola – nejprve jsou děti vyslyšeny, následuje participace; či shora – vytvoření podmínek k participaci zakládá její možnost) a **formy** participace. White (1996) vzhledem k funkcím participace a cílům aktérů rozděluje čtyři její formy:

1. nominální – organizace má za cíl legitimizaci své činnosti a zapojení klientů je jen formální, přičemž klienti účelově využívají výhody zapojení;

2. instrumentální – participace jako doplňující zdroj, cílem je snížení nákladů projektu, pro klienty představuje investici;

3. reprezentativní – cílem organizace je udržitelnost projektu, klienti mohou svým názorem ovlivňovat podobu a vývoj projektu;

4. transformační – cesta ke zmocnění, cílem je transformace povědomí klientů o sociální realitě (in Matoušek a kol., 2013, s. 107).

White (1996) na základě tohoto dělení také upozorňuje na možnosti zneužití participace a zpochybňuje participaci ve spojení s ideálem dobré správy a s nekritickými koncepty občanské společnosti. Ngunjiri (1998) se v této souvislosti zmiňuje o tzv. destruktivní participaci, která je překážkou v dosažení zmocnění (in Bjelončíková a kol., 2016). Bjelončíková a kol. (2016, s. 21) shrnují, že žádoucí je v sociální práci participace, „*která narušuje vzorce moci, což znamená, že ze strany klientů dochází k partnerství, je jim delegována moc a vykonávají občanskou kontrolu.*“ Je to tedy participace na nejvyšších úrovních žebříčku, který vymezila Arnsteinová.

1.3.3 Participace dětí v sociálních službách

Mělo by být prioritou pěstovat kulturu participace už od dětství v různých socializačních systémech – od prvotního rodinného systému přes všechny stupně škol a školských zařízení až po sociální služby a spolky (Kaplánek, Kočerová 2011). Děti je třeba zapojovat, protože se od nich nedá očekávat, že se po dovršení zletilosti zničehonic stanou zodpovědnými a aktivními občany, aniž by předtím přišly do styku s dovednostmi a odpovědnostmi, které s sebou dospělost přináší (Hart, 1992).

Dle Navrátila (in Participace, 2014, s. 39) „*přináší idea participace velmi podstatné náměty k inovaci sociálních služeb v oblasti sociální práce s dětmi, mládeží a jejich rodinami*“. Participace by z jeho pohledu měla probíhat v rámci každodenního života rodiny, ale také (a především) v krizových situacích, které obnášejí zásah další aktérů, mezi nimi i sociálních služeb (Participace, 2014, s. 43–44). V sociálních službách v současné době existují různé postupy směřující k participaci dětí na rozhodování, která se jich týkají, a to zejména v zahraničí, ale tuto inovativní praxi sdílí a uskutečňuje také

několik českých organizací poskytujících sociální služby, mezi nimi např. Lumos⁹, Amalthea z. s.¹⁰ či IQ Roma Servis z. s.¹¹.

Ovšem v mnoha rodinách a institucích je participace vnímána pouze jako nepreferovaný trend či možnost (Aktuální, 2017). Participativní praxi totiž ovlivňuje setrvačnost systému a existující stereotypy. Dle Nosála (2017) se u nás sociálně konstruktivistické paradigma dětství a s ním spojená myšlenka participace prosazuje vzhledem ke komunistické minulosti se zpožděním a stále zde převládá spíše protektivní diskurz dětství a paradigma socializace, přestože ve vyspělých západních společnostech můžeme projevy participace při práci s dětmi v pomáhajících profesích (tzv. „child-centered approach“) vnímat již od konce 20. století. Starší diskurzy mohou podceňovat schopnosti a zdroje dítěte a přehlížet jeho potenciál.

Wright (2006) a další autoři (in Gallagher, 2012) zdůrazňují význam inkluzivního přístupu k participaci. Poukazují na to, že zřídka slyšitelní uživatelé, jako jsou zdravotně postižené děti, jsou často těmi, na které se vztahuje nejvyšší úroveň intervence v sociální práci, proto by jejich zapojení do rozhodování mělo být prioritou.

Nedostatečné zohledňování názoru dítěte v rozhodovacích procesech najdeme mezi hlavními nedostatky systému ochrany a péče o ohrožené děti, jak jsou popsány v Národní strategii ochrany práv dětí 2021–2029¹². Dle strategie (s. 11) „*chybí nebo nejsou dostatečně využívány mechanismy pro zapojování dětí a mladých lidí do rozhodovacích procesů na všech úrovních*“. Zapojování dětí do rozhodování, které se jich týká, figuruje jako jeden z dílčích cílů této strategie na následující období let 2021 až 2029.

Kapitán (in Aktuální, 2017, s. 138) uvádí, že pokud „*je systém měněn z terénní úrovně, která má pochopení pro konkrétní praktické problémy, má změna daleko větší šanci na úspěch*.“ Na terénní úroveň – přímou práci sociálních pracovníků – se přitom zaměřují

⁹ V Lumos se participací intenzivně zabývají již od roku 2014, od roku 2017 zde funguje také pravidelně se setkávající skupina „mladých sebeobhájců“. Více viz: <https://www.wearelumos.org/czechrepublic/>

¹⁰ V organizaci Amalthea z. s. vznikla v roce 2014 kniha vytvořená dětmi z náhradních rodin, ve které vyprávějí své životní příběhy. V současnosti organizace uplatňuje podmínku participace dětí starších 6 let v rámci poskytování služby rodinné mediace a do praxe zavádí i metodu interaktivní případové konference a rodinné konference. Více viz: <https://www.amalthea.cz/>

¹¹ Organizace IQ Roma Servis z. s. se také zabývá praktickou i metodickou činností v oblasti participace. Viz: <http://iqrs.cz/cs>

¹² Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/narodni-strategie-ochrany-prav-deti-a-akcni-plan-k-naplneni-narodni-strategie>

v této kapitole i v navazující výzkumné části. Podle Kapitána brání participativní praxi na této úrovni zejména obavy pracovníků z kontaktu s dítětem a z možnosti nesprávného vyhodnocení získaných informací, ale i skutečnost, že pracovníci nejsou přesvědčeni, že by správné řešení situací dotýkajících se dětí mělo vycházet přímo od dětí a jejich potřeb a postojů.

Další překážky v participaci mohou vznikat tím, že sledovaných a ohrožených dětí a rodin je velký počet a nemusí zbývat čas nebo personální zdroje potřebné k zapojování dětí. A ani v situaci, kdy je času i personálu dostatek, nemusí být pracovníci nutně vybaveni potřebnými zkušenostmi a kompetencemi (Aktuální, 2017).

Na pomáhající profesionály jsou kladeny při uplatňování participativního přístupu vysoké požadavky, protože to jsou dospělí, kdo umožňuje a rozvíjí participaci dětí. Dle Nosála (Participace, 2014) se s participací prolíná rovina vztahů – předpokladem a požadavkem jsou neautoritativní spolupracující vztahy, protože bez nich se „*ani sebelepší odborné intervence nesetkají s žádoucí odezvou. Nelze rozhodovat o dětech bez dětí, o rodičích bez rodičů, o životě bez lidských bytostí*“ (Aktuální, 2017, s. 202). Také Gallagher (2012) uvádí jako zásadní předpoklad zapojení dítěte do rozhodování, aby byl jeho vztah k sociálnímu pracovníkovi pozitivní. Aby toho bylo docíleno, měl by být dle jeho názoru tento vztah dlouhotrvající. Z výzkumů, které ve své studii shrnuje, se ukazuje, že pokud mají mít děti pozitivnější zkušenosti se zapojováním do sociálních služeb, je nutná právě větší kontinuita vztahů sociálního pracovníka s dítětem.

V českém prostředí tento závěr potvrzuje studie Trávníčkové a Zdráhalové (in Aktuální 2017), ve které byl k tématu zapojování ohrožených dětí do sociálně-právních procesů proveden rozhovor s 52 dětmi. Z výsledků zkoumání vyplývá, že časté změny pracovníků SPOD způsobovaly v dětech určitou rezignaci a odevzdání se nepřehledné situaci. Co se týká podmínky pozitivního vztahu, některé děti zapojené ve studii uváděly do kontrastu svou zkušenost se sociální pracovnící OSPOD, kterou nevnímaly pozitivně, se zkušeností a vztahem se sociální pracovnící z doprovázející sociální služby.

Jaké podmínky je nutné splnit, aby byla participace dětí na rozhodování úspěšná, shrnují McNeishová a Newman (2002, s. 195 in Participace, 2014, s. 44–45):

- dítě musí být informované, aby mohlo učinit informované rozhodnutí;

- sociální pracovník musí mít na dítě dostatek času a situaci mu přiměřeně vysvětlit, aby jí i možnostem jejího řešení porozumělo;
- rozhodování musí probíhat jako proces s průběžnými konzultacemi, nikoliv jako jednorázová záležitost;
- k dispozici musí být neodsuzující podpora;
- setkání musí probíhat na vhodném místě a za vhodných podmínek, aby se dítě cítilo dobře;
- dítě je před začátkem procesu rozhodování potřeba připravit, následně je třeba tento proces hodnotit a podat zpětnou vazbu;
- pracovník musí umět být nezaujatý;
- rozhodovací proces se musí soustředit na priority a individuální potřeby dítěte;
- pokud z nějakého důvodu není možné zajistit podmínky, aby se dítě účastnilo, musí pracovník zajistit přítomnost „zastávce“ dítěte, který hájí zájmy a vysvětluje názory dítěte.

Shrnutí kapitoly:

Ve třetí kapitole teoretické části jsem přiblížila právní úpravu participace na mezinárodní a vnitrostátní úrovni. Vychází z pojetí dítěte jako aktivního subjektu, nikoliv jen jako pasivního objektu ochrany a péče, z čehož stanovuji *DVC 1.2 Zjistit, jak sociální pracovníci vnímají postavení dítěte v rámci jejich spolupráce*. Hlavním zdrojem participačních práv dítěte je Úmluva o právech dítěte, zejména její článek č. 12 zaručující dítěti možnost vyjádřit se ke všem záležitostem, které se ho týkají. Z toho vyvozují *DVC 1.3 Zjistit, nakolik jsou sociální pracovníci obeznámeni s principy participace a s právním ukotvením participace dětí na rozhodování, které se jich týká*.

Tato kapitola se také věnovala zavádění konceptu participace do oblasti sociálních služeb. Nejprve jsem v ní přiblížila různá pojetí participace, její stupně, směry a formy, na což navazuje *DVC 2.2 Určit, do jaké míry jsou děti jako uživatelé služby zapojovány do rozhodování*. Také jsem popsala participativní přístup v sociální práci a zaměřila se na participaci dětí a její specifika. Nakonec jsem problematiku participace zasadila do kontextu sociálních služeb. Věnovala jsem se také technikám participace a přístupům v těchto službách, na základě čehož postuluji *DVC 2.3 Zjistit, jaké metody a techniky sociální pracovníci k participaci dětí využívají* a *DVC 3: Zjistit, jaké reálné možnosti*

uplatňování participačních práv sociální pracovníci vnímají včetně jeho dílčích cílů 2. řádu.

1.4 Shrnutí teoretické části

Pojmy dítě a dětství můžeme pohledem různých vědních oborů vykládat různě a individuální chápání těchto pojmů se také různí. V této práci na dítě nahlížím z několika perspektiv – z hlediska psychologie přibližuji poznatky o významu rodiny v péči o dítě a při naplňování jeho potřeb. Rodině se věnuji i v hledisku sociologickém a následně shrnuji historické změny ve vnímání postavení dítěte až k současně uznávanému rovnocennému postavení dítěte vzhledem k dospělému, přičemž přibližuji sociálně konstruktivistické vnímání dětství, které zakládá možnosti participace dětí. V rámci tohoto paradigmatu jsou děti vnímány jako aktivní při utváření svých životů a jejich perspektiva při rozhodování jako obohacující a stejně hodnotná jako názory dospělých. Pojem dítě nazírám také v právním chápání a věnuji se procesu přiznání práv dětem, který vyvrcholil ve zpracování Úmluvy o právech dítěte, což je dosud nejdůležitější souhrn práv dětí závazný pro státy, které se k němu připojily. Z článku 12 a dalších článků Úmluvy o právech dítěte vychází tzv. participační práva dětí, ukotvená také v dalších mezinárodních a vnitrostátních předpisech. Touto právní úpravou participace dětí se v práci zabývám podrobněji a následně vymezuji participaci a její stupně, směry a formy tak, jak je rozděluje odborná literatura.

Protože se téma práce orientuje na participaci dětí v kontextu sociálních služeb, popisují také systém sociálních služeb v České republice, v současnosti řízený především zákonem č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Bližší pozornost je v této části práce věnována službám určeným na podporu rodin s dětmi. Práce s touto cílovou skupinou má svá specifika a zásady, zejména individuální přístup k rodinám a jejich členům, aktivizaci klientů a zaměření se na řešení problémů a postupné budování důvěry. Velký význam má při práci s ohroženými rodinami a dětmi terénní práce v přirozeném prostředí klientů, kterou může v praxi zajišťovat například sociálně aktivizační služba pro rodiny s dětmi. Po vymezení této služby popisují specifika a možnosti participace dětí v prostředí sociálních služeb, na což budu navazovat v praktické části práce, která se zaměřuje na aplikaci participačních práv dětí v sociálně aktivizačních službách pro rodiny s dětmi v Královéhradeckém kraji pohledem sociálních pracovníků.

2. METODICKÁ ČÁST

Na dalších stránkách vysvětlím organizaci svého výzkumu. Představím zvolenou výzkumnou strategii a cíle výzkumné části včetně jejich operacionalizace a popíšu metody výzkumu. Přiblížím výběr informantů, časový rámec realizace výzkumného šetření a postup při zpracování zjištěných dat. V závěru také nastíním etická rizika a omezení.

2.1 Cíle výzkumné části

Hlavním cílem práce je zjistit, jak jsou v praxi sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi aplikována participační práva dětí a jaké reálné možnosti uplatňování těchto práv sociální pracovníci vnímají. Tento cíl jsem rozpracovala na dílčí výzkumné cíle:

DVC 1: Zjistit informovanost, názory a přístup sociálních pracovníků k problematice uplatňování participačních práv dítěte.

DVC 1.1 Interpretovat, koho označují sociální pracovníci a poskytovatelé sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi jako dítě.

DVC 1.2 Zjistit, jak sociální pracovníci vnímají postavení dítěte v rámci jejich spolupráce.

DVC 1.3 Zjistit, nakolik jsou sociální pracovníci obeznámeni s principy participace a s právním ukotvením participace dětí na rozhodování, které se jich týká.

DVC 1.4 Interpretovat názor sociálních pracovníků na participaci dětí v kontextu sociálních služeb.

DVC 2: Zjistit, jak pracovníci sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi aplikují participační práva dětí.

DVC 2.1 Zjistit, jak jsou participační práva dětí aplikována při poskytování sociální služby.

DVC 2.2 Určit, do jaké míry jsou děti jako uživatelé služby zapojovány do rozhodování.

DVC 2.3 Zjistit, jaké metody a techniky sociální pracovníci k participaci dětí využívají.

DVC 3: Zjistit, jaké reálné možnosti uplatňování participačních práv sociální pracovníci vnímají.

DVC 3.1 Zjistit, jaké jsou podle sociálních pracovníků podmínky nutné pro participaci dětí.

DVC 3.2 Zjistit, jaké překážky v participaci dětí sociální pracovníci vnímají.

DVC 3.3 Zjistit, jaké výhody v participaci dětí sociální pracovníci vnímají.

DVC 3.4 Zjistit, jaká rizika v participaci dětí sociální pracovníci vnímají.

DVC 3.5 Zjistit, jaké reálné způsoby participace dětí v sociální službě sociální pracovníci navrhnou.

2.2 Výzkumná strategie

Pro svůj výzkum jsem zvolila kvalitativní výzkumnou strategii, která se podle Hendla označuje jako tzv. pružný typ výzkumu, protože se v procesu modifikuje zvolený výzkumný plán a způsoby, jak pokračovat při sběru dat i v jejich analýze (Hendl, 2012). Zvoleným místem výzkumu byly sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, kde jsem zkoumala uplatňování participačních práv dětí pohledem sociálních pracovníků. Informantů bylo malé množství, a tato výzkumná strategie proto byla vhodná.

Pro zjištění odpovědí na stanovené cíle výzkumu jsem použila metody studia dokumentů (DVC 1.1, 2.1 a 2.3) a polostrukturovaného rozhovoru (ostatní dílčí cíle). Pro šetření formou polostrukturovaných rozhovorů jsem vytvořila osnovu, podle které jsem se při vedení rozhovoru řídila, ale využívala jsem i dopředu nepřipravené otázky, bylo-li to nutné k získání informací potřebných pro závěry výzkumu. Sociální pracovníci také často odpověděli na více otázek najednou, proto nebylo nutné pokládat všechny dopředu připravené otázky.

Sběr informací byl realizován formou záměrně specifického výběru. Oslovila jsem vedoucí všech sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi v Královéhradeckém kraji a po domluvě v osmi SASrd realizovala rozhovory a analyzovala materiály.

V rámci šetření jsem původně chtěla vycházet z metodických a klientských materiálů organizací, ale z důvodu vyhlášeného nouzového stavu v České republice kvůli

onemocnění SaRS-COVID-19 to bylo možné pouze ve 3 z 8 služeb, ve kterých jsem mohla realizovat výzkum osobně. Proto jsem při hledání odpovědí na dílčí výzkumné cíle vycházela spíše z veřejně dostupných informací o službách na internetu a z rozhovorů se sociálními pracovníky.

2.3 Operacionalizace – transformační tabulka

Tabulka č. 2: Dílčí výzkumný cíl 1, zdroj: vlastní zpracování

DVC 1: Zjistit informovanost, názory a přístupy sociálních pracovníků k problematice uplatňování participačních práv dítěte.	Metody a techniky zjišťování	Indikátory	Tazatelské otázky/kritéria
DVC 1.1 Interpretovat, koho označují sociální pracovníci a poskytovatelé sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi jako dítě.	<i>studium dokumentů</i>	vymezení dítěte	<i>Pro jakou věkovou kategorii je sociální služba určena?</i>
DVC 1.2 Zjistit, jak sociální pracovníci vnímají postavení dítěte v rámci jejich spolupráce.	rozhovor	vnímání postavení dítěte	Jak vnímáte děti a jejich roli při výkonu vaší práce?
DVC 1.3 Zjistit, nakolik jsou sociální pracovníci obeznámeni s principy participace a s právním ukotvením participace dětí na rozhodování, které se jich týká.	rozhovor	informovanost o participaci	V čem podle vás spočívá participace dětí? Víte, kde jsou zakotvena tzv. participační práva dětí? Jaká participační práva jsou dětem přiznána?
DVC 1.4 Interpretovat názor sociálních pracovníků na participaci dětí v kontextu sociálních služeb.	rozhovor	individuální názory	Je podle vás participace dětí důležitá? Jaký je váš názor na participaci dětí v kontextu vaší práce?

Tabulka č. 3: Dílčí výzkumný cíl 2, zdroj: vlastní zpracování

DVC 2: Zjistit, jak pracovníci sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi aplikují participaçní práva dětí.	Metoda a technika zjišťování	Indikátory	Tazatelské otázky/kritéria
DVC 2.1 Zjistit, jak jsou participaçní práva dětí aplikována při poskytování sociální služby.	rozhovor, <i>studium dokumentů</i>	aplikace participaçních práv	Jak informujete děti o vaší roli v práci s rodinou? Znají děti cíl, průběh a podmínky služby? Jsou seznámeny s časovým ohraničením vaší práce? Je dítě seznamováno s IP rodiny, nebo ho znají jen rodiče? Je dítě přítomno při sestavování IP rodiny a při jeho vyhodnocování? <i>Zmiňuje metodika služby nějakým způsobem zapojování dětí do rozhodování? Používá služba materiály upravené na míru dítěti?</i>
DVC 2.2 Určit, do jaké míry jsou děti jako uživatelé služby zapojovány do rozhodování.	rozhovor	stupně participace ¹³	Zjišťujete při své práci názory dětí a nasloucháte jim? Podporujete nějakým způsobem děti při vyjadřování vlastních názorů? Berete názory dětí při rozhodování v potaz? Účastní se děti rozhodovacích procesů, nebo je v nich zastupují rodiče? Může dítě svým názorem ovlivnit spolupráci, např. na co se spolu budete zaměřovat?
DVC 2.3 Zjistit, jaké metody a techniky sociální pracovníci k participaci dětí využívají.	rozhovor, <i>studium dokumentů</i>	metody a techniky	Jak zjišťujete názory dětí? Jak podporujete děti ve vyjadřování názorů? Jak zapojujete děti do procesů rozhodování? Doporučili byste nějaké metody či techniky, které lze k participaci využít? <i>Jsou v metodice popsány konkrétní metody zapojování dětí?</i>

¹³ Dle stupňů tzv. cesty k participaci, kterou vymezil Shier (2001)

Tabulka č. 4: Dílčí výzkumný cíl 3, zdroj: vlastní zpracování

DVC 3: Zjistit, jaké reálné možnosti uplatňování participačních práv sociální pracovníci vnímají.	Metody a techniky zjišťování	Indikátory	Tazatelské otázky / kritéria
DVO 3.1 – Jaké jsou podle sociálních pracovníků podmínky nutné pro participaci dětí?	rozhovor	podmínky participace	Za jakých podmínek je podle vás participace vhodná? V jakých situacích podle vás není vhodné děti zapojovat?
DVO 3.2 – Jaké překážky v participaci dětí sociální pracovníci vnímají?		překážky participace	Jaké jsou podle vás překážky v zapojování dětí do rozhodování?
DVO 3.3 – Jaké výhody v participaci dětí sociální pracovníci vnímají?		výhody participace	Jaké výhody spatřujete v zapojování dětí do rozhodování?
DVO 3.4 – Jaká rizika v participaci dětí sociální pracovníci vnímají?		rizika participace	Jaká rizika to podle vás přináší?
DVO 3.5 – Jaké reálné způsoby participace dětí v sociální službě sociální pracovníci navrhnou?		způsoby participace	Jaké metody a způsoby zapojování lze použít? Do jaké míry je participace dětí v sociálních službách reálná? Co byste doporučili?

2.4 Soubor zkoumaných osob

Výzkum proběhl v sociálně aktivizačních službách pro rodiny s dětmi na území Královéhradeckého kraje. V celé České republice je v současnosti podle registru 251 sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi a v Královéhradeckém kraji aktuálně funguje 12 sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi, které poskytují podporu rodinám v jejich přirozeném prostředí.¹⁴ Výběr vzorku informantů byl účelový, což umožnilo zvolit informanty, kteří mi mohli podat bohaté informace, a mohla jsem tak výzkum provést více do hloubky (Hendl, 2012, s. 152).

Oslovila jsem všech 12 organizací poskytujících sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi v Královéhradeckém kraji. Vždy jsem oslovila vedoucí těchto služeb buď e-mailem, nebo telefonicky a požádala je o rozhovor. 6 vedoucích souhlasilo s uskutečněním rozhovoru a 2 vedoucí služby mi z časových důvodů předali kontakt na jiného sociálního pracovníka v jejich službě. Všichni vedoucí byli zároveň sociální pracovníci v přímém kontaktu s klienty a měli mnoho zkušeností ve výkonu sociální práce. Rozhovory byly tedy realizovány celkem v 8 různých SASrd s pracovníky v přímé práci s rodinami a dětmi, kteří měli alespoň roční praxi s touto cílovou skupinou.

Tabulka č. 5: Seznam informantů, zdroj: vlastní zpracování

Označení informanta	Pohlaví	Pozice v organizaci	Způsob realizace rozhovoru
I1	žena	vedoucí služby	telefonicky
I2	žena	vedoucí služby	osobně
I3	žena	vedoucí služby	videohovor Skype
I4	muž	sociální pracovník	telefonicky
I5	žena	vedoucí služby	videohovor Skype
I6	žena	sociální pracovnice	osobně
I7	muž	vedoucí služby	osobně
I8	žena	vedoucí služby	telefonicky

¹⁴ Vycházela jsem z údajů z adresáře Registr poskytovatelů sociálních služeb <http://iregistr.mpsv.cz/> ke dni 20. 1. 2021.

2.5 Popis a organizace výzkumu

Dle Zicha zahrnuje výzkum několik kroků, které můžeme dělit na: 1. přípravnou, teoretickou fázi; 2. sběr empirického materiálu (terénní fáze); 3. zpracování a interpretaci empirických údajů a ověřování hypotéz (Zich, 2007, str. 15). V první, přípravné fázi výzkumu jsem si zvolila jeho oblast a vymezila základní cíle výzkumu. Také jsem navrhla časový rámec a plán výzkumu a vytvořila strukturu pro rozhovor.

Poté již v rámci terénní fáze proběhl předvýzkum, který jsem realizovala během povinné souvislé praxe v zimním semestru. Na základě působení v neregistrované službě podporující rodiny s nezletilými dětmi (fungující pod režimem pověření k SPOD podle zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí), která je v letech 2020-2022 zapojena do inovativního projektu zapojování ohrožených dětí do rozhodování, jsem po krátkých rozhovorech se sociálními pracovníky na téma výzkumu upravila tazatelské otázky ve scénáři pro rozhovor. V této fázi jsem také oslovila vybrané organizace a následoval samotný sběr dat formou polostrukturovaných rozhovorů se sociálními pracovníky a analýzy materiálů organizací.

Časově probíhal můj výzkum podle následujícího rozvrhu:

Tabulka č. 6: Rozvrh výzkumného šetření, zdroj: vlastní zpracování

Časové rozmezí	Jednotlivé kroky výzkumu
září–prosinec 2020	studium literatury, vymezení problému a záměru výzkumu, vytvoření struktury rozhovorů, plán výzkumu
leden 2020	pilotní výzkum (předvýzkum)
únor 2021	oslovení vybraných organizací
únor–březen 2021	sběr dat formou polostrukturovaných rozhovorů a analýzou spisové dokumentace, simultánně analýza získaných dat
březen–duben 2021	vyhodnocování a analýza dat

Můj výzkum byl ovlivněn nouzovým stavem v České republice z důvodu šíření onemocnění SARS COVID-19 v období od konce prosince 2020 do března 2021, proto jsem nemohla všechny rozhovory uskutečnit osobně, ale 5 rozhovorů proběhlo dálkově, 2 z nich s využitím online platformy Skype. Tři rozhovory byly z technických nebo jiných

důvodů realizovány pouze telefonicky. V těchto případech jsem analyzovala pouze dokumentaci přístupnou na internetových stránkách organizací a informace získané rozhovorem, jelikož mi pracovníci nemohli ukázat k nahlédnutí interní metodiky či jiné zdroje. Vždy mi však na vyžádání alespoň sdělili podrobnosti k tomu, co materiály obsahují. Ostatní rozhovory a analýza dokumentace proběhly s dodržением všech hygienických podmínek osobně v sídlech sociálních služeb. Už v průběhu realizace rozhovorů jsem se zaměřila na analýzu získaných odpovědí pro závěry práce a využití v praxi a po dokončení sběru dat analýzu dokončila.

2.6 Způsob analýzy a zpracování získaných dat

Analýza dat proběhla ve dvou krocích. Provedené rozhovory dle připraveného scénáře s tematickými otázkami jsem si se souhlasem informantů zaznamenávala na záznamník. Poté jsem všechny rozhovory přepsala s využitím softwarového nástroje ke snazšímu přepisu nahrávek oTranscribe¹⁵. Z rozhovorů byly analyzovány zjištěné informace, analýza byla částečně prováděna již během sběru dat, data jsem organizovala do kategorií a kódovala. Nakonec jsem data interpretovala ve vztahu k vybraným výzkumným cílům.

K získání závěrů k dílčím výzkumným cílům 1.1, 2.1 a 2.3 jsem také vyhodnocovala materiály organizací a veřejně přístupné informace na internetových stránkách organizací. Analýza spočívala v identifikaci informací potřebných pro dílčí cíle a hlavní cíl výzkumu, jejich zaznamenání, případně změření a vyhodnocení (Zich, 2007).

2.7 Etická rizika a omezení studie

Ani tato bakalářská práce se neobejde bez určitých rizik a omezení, jelikož je „*prakticky v rámci každého výzkumu třeba řešit určité etické otázky*“ (Švaříček, Šed'ová, 2007, s. 43). Abych zachovala etické zásady výzkumu, během realizace sběru dat a jejich vyhodnocování jsem se snažila řídit Výzkumníkovým desaterem etického chování¹⁶.

Rizikem při realizaci mého výzkumu mohlo být zajištění anonymity informantů, protože SASrd je v Královéhradeckém kraji omezené množství. Dále jsem si uvědomovala riziko

¹⁵ Dostupné z: <https://otranscribe.com/>

¹⁶ DOHNALOVÁ, Z. Výzkumníkově desatero etického chování. Sociální práce / sociálna práca 1/2011. [cit. 2021-1-15]. Dostupné z: <https://socialniprace.cz/vyzkumnikovo-desatero-etickeho-chovani/>

v tom, že nemám zkušenosti s vedením výzkumných rozhovorů. Snažila jsem se zamezit ovlivňování informantů vlastním názorem a klást otázky nezaujatě. Jelikož měli téměř všichni dotazovaní zájem o výsledky výzkumu, po zpracování jsem jim je poskytla.

Faktor, který může mít nežádoucí vliv na výsledky zkoumání DVC 2.1 a DVC 2.2, kde jsem zjišťovala fungování vybraných sociálních služeb a míru participace dětí, vnímám v tom, že v rámci studie nebyl dán prostor dětem a rodinám využívajícím sociální služby, a nebylo tedy možné poznat fungování participace dětí v SASrd i pohledem jejich klientů. K realizaci výzkumného šetření i s těmito informanty nedošlo zejména z těchto důvodů: jednak svou roli sehrály časové a finanční důvody, kdy jsem tuto možnost v původním plánu výzkumu zavrhl, a jednak o tom později vzhledem k nouzovému stavu v ČR a nutnosti omezení kontaktů mezi lidmi ani nebylo možné uvažovat.

Dalším významným faktorem, který mohl zkreslit mé zkoumání, je „*představa pozitivní sankce*“, kdy mi informanti mohli podat nepravdivé informace, aby se ukázali v lepším světle (Disman, 2011, s. 60). Zároveň je nutné podotknout, že výzkum byl realizován pouze v SASrd na území Královéhradeckého kraje s omezeným množstvím informantů, není proto možné jeho výsledky zobecňovat do širokého prostředí.

Omezení výzkumu shledávám také v tzv. „redukci negativním samovýběrem“, protože na prosbu o zapojení do výzkumu reagovalo pouze 8 z 12 oslovených organizací. Mohu se proto pouze domnívat, zda a jak probíhá participace dětí v ostatních službách, které se odmítly zapojit do výzkumu (Disman, 2011, s. 115–116).

3. ANALÝZA A INTERPRETACE VÝSLEDKŮ VÝZKUMU

V analytické části se věnuji hledání odpovědí na jednotlivé dílčí cíle, které jsem stanovila v transformační tabulce. Zpracovávám odpovědi z rozhorů se sociálními pracovníky a analyzuji materiály organizací zapojených do výzkumu. Odpovědi informantů cituji a zaznamenávám kurzívou. Jelikož to nebrání naplnění cíle výzkumu, mluvená forma výpovědí informantů je převedena do spisovného jazyka. Doslovný přepis jednoho celého rozhovoru je obsahem Přílohy. V závěru shrnuji zjištění výzkumu.

3.1 Analýza informovanosti, názorů a přístupů sociálních pracovníků k problematice participačních práv dětí

V rámci **DVC1** jsem **zjišťovala informovanost, názory a přístupy sociálních pracovníků k problematice uplatňování participačních práv dětí**. Zaměřila jsem se na definování dítěte a toho, jaké má postavení ve spolupráci se sociální službou, dále na chápání participace a participačních práv sociálními pracovníky a na jejich názory k této problematice.

DVC 1.1 Interpretovat, koho označují sociální pracovníci a poskytovatelé sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi jako dítě.

Indikátor: vymezení dítěte

Při zodpovězení tohoto cíle jsem využila metodu studia dokumentů. Zaměřila jsem se na to, pro jakou **věkovou kategorii dětí** jsou služby určeny. Dvě z osmi služeb, ve kterých výzkum proběhl, mají rodinu, které je možné službu poskytnout, vymezenou jako vztahový systém dvou a více jedinců, z nichž jeden je nezaopatřené dítě do 26 let věku. Ostatní služby, ve kterých probíhaly rozhovory, jsou poskytovány rodinám s dětmi do 18 let. Ve dvou službách jsou do cílové skupiny zahrnuty i těhotné ženy a na podpoře zájmů dítěte se pracuje ještě před jeho narozením. Zjistila jsem tedy, že zacílení sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi není jednotné a věkové vymezení kategorie dítěte coby klienta se liší.

DVC 1.2 Zjistit, jak sociální pracovníci vnímají postavení dítěte v rámci jejich spolupráce.

Indikátor: vnímání postavení dítěte

Abych zodpověděla tento cíl, využila jsem metodu polostrukturovaného rozhovoru. Všichni informanti se shodli na tvrzení, že dítě má při výkonu jejich práce a při spolupráci s rodinou významnou, zásadní roli. I1 k tomu říká, že v rámci jejich spolupráce „*se vše odvíjí od dítěte.*“ Ačkoliv je klientem sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi celá rodina, vnímají informanti dítě často jako primárního klienta: „*Vycházíme z filozofie, že poskytujeme v první řadě pomoc dítěti prostřednictvím pomoci jeho rodině*“ (I2). V některých službách se dokonce stává, že dítě přichází se zakázkou jako první, bez přítomnosti rodiče (I8). Z rozhovorů také vyplývá, že ve většině případů je dítě vnímáno jako **aktivní subjekt**, činný účastník při práci s rodinným systémem, ale hodně záleží na jeho věku.

Sociální pracovníci se víceméně shodují ve vnímání toho, zda přichází do rodin dítě spíše chránit, či ho vnímají jako svého partnera, sobě rovného. I2 odpovídá: „*...vnímáme jak rodiče, tak dítě jako experty na svou situaci, protože oni v ní celou dobu žijí. Oni nejlépe vědí, co potřebují. My jsme v podstatě takovými jejich průvodci.*“ Že je **celá rodina brána jako partner a dítě jako rovnocenný člen rodiny**, sdělili informanti svými slovy ve všech rozhovorech. Ale i toto tvrzení má své limity, zejména věk a vyspělost dítěte a v očích sociálních pracovníků také jeho větší zranitelnost.

I1 k tomu říká: „*protože jsem sama matka, mám spíš ochranný, pečovatelský přístup*“ a zastává názor, že s dítětem jako s partnerem je možné jednat od 15 let. Do té doby na něj mají totiž silný vliv rodiče či kamarádi a dítě nemá dostatek zkušeností. Také I5 sděluje, že cílem služby je zajistit, „*aby byl chráněn zdravý vývoj dětí*“, a připomíná, že i při práci například se 13- nebo 14letými dětmi je třeba brát v potaz, že přes jejich relativní vyspělost jde stále o děti chráněné zákonem. I7 odpovídá, že dítě je nutné brát jako slabší stranu, která „*potřebuje větší zájem, větší péči a pozornost*“.

Z výpovědí je zřejmé, že velmi záleží na situaci. Pracovníci upozorňují, že zejména ve složitějších situacích je nutné dítě spíše chránit, například není-li prostředí rodiny bezpečné nebo pokud se děje něco, co dítěti neprospívá (I3, I4, I5). V rámci SASrd je ve velkém množství případů pracováno s ohroženými dětmi a v některých případech musejí pracovníci činit kroky na ochranu dítěte. I3 k tomu ovšem dále upozorňuje, že „*pokud bychom měli být v roli ochránců dítěte před rodiči, spolupráce by podle mého názoru nefungovala.*“

Informanti ale vesměs sdělují, že je třeba vždy posuzovat individuální schopnosti dítěte a práci patřičně přizpůsobovat, protože každé dítě je jiné. I6 říká, že „*každé dítě je specifické a jedinečné a přístup k němu, takové to ‚nacítění‘ taky*“.

DVC 1.3 Zjistit, nakolik jsou sociální pracovníci obeznámeni s principy participace a s právním ukotvením participace dětí na rozhodování, které se jich týká.

Indikátor: informovanost o participaci

Dalším zjišťovaným indikátorem byla informovanost sociálních pracovníků. Nejčastěji sociální pracovníci používají v kontextu **participace dětí** termín „zapojování“, přičemž jeho význam chápou totožně jako participaci. Informanti zmínili důležitost zapojení dítěte v celém procesu práce s rodinou a ve všech jeho fázích (I4, I5, I6, I7).

Informanti nejčastěji participaci vymezili na základě těchto tří atributů: **dítě má právo vyjádřit názor nebo přání, dítě je informováno, dítě je vyslyšeno**. Slovy I2 obnáší participace v jejich službě: „...*aby dítě mohlo vyjádřit svoje obavy, svoje potřeby, svoje cokoliv, aby vědělo, že jsme tam pro něj, aby mělo názor a aby vědělo, že nás zajímá, co si myslí, co cítí, co potřebuje. Že v případě, že by se cítilo v ohrožení, může se nám svěřit a my mu pomůžeme...*“ I4 nad rámec toho zmínil, že je na názor dítěte nutné brát patřičný ohled. I5 dodává, že děti mají také právo zapojení odmítnout. I1 k tomu doplňuje, že by dítě mělo být informované i o možnosti stěžovat si. Pro I7 a I8 to nad rámec těchto tří výše zmíněných atributů znamená dát dětem **podíl na rozhodování** a řešení situace.

Co se týká **právního ukotvení participace**, nebyli dva informanti obeznámeni s tím, co znamená spojení „participační práva dítěte“. Přesto byli stejně jako ostatní účastníci výzkumu srozuměni s principy těchto práv, tedy se svobodným vyjadřováním názoru dítěte a se skutečností, že je mu nutné věnovat patřičnou pozornost, a dále s principy informování, vyslyšení a zapojování dítěte.

Čtyři informanti zmínili Úmluvu o právech dítěte jako hlavní dokument v oblasti těchto práv. Čtyři informanti odkazovali také na zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí. Ve dvou případech odkazovali na ZoSS, ačkoliv ve znění tohoto zákona přímo participace dítěte upravena není.

DVC 1.4 Interpretovat názor sociálních pracovníků na participaci dětí v kontextu sociálních služeb.

Indikátor: individuální názory

Všichni informanti hovoří o participaci dětí jako o zásadní součásti své práce a připisují zapojování dětí vysokou důležitost. O zájmu o toto téma svědčí také fakt, že 6 z 8 informantů se během sběru dat zajímalo o výsledky výzkumu, či dokonce požádalo o jejich zprostředkování po zpracování. Důležitou roli zde hraje také filozofie a poslání některých organizací, kterými se prolíná partnerský či přímo participativní přístup při práci s rodinami.

Velmi často (6 z 8 informantů) se objevoval názor, že participace musí mít hranice, je možná jen do určité míry, zkrátka není neomezená. V tomto kontextu se informanti odvolávají, jak již bylo zmíněno, na **věk** dítěte, jeho **vyspělost** a dále také na **oblast spolupráce**, o kterou se jedná. Tabulku oblastí zakázek s rozdělením podle toho, do jaké míry se informantům jeví jako vhodné k zapojování, uvádím v rámci DVC 2.1. V rámci tohoto cíle je také zpracována tabulka závislosti informování a zapojování na věku dítěte.

3.2 Analýza aplikační praxe participačních práv dětí v sociálně aktivizačních službách pro rodiny s dětmi

Odpověď na **DVC 2: Zjistit, jak pracovníci sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi aplikují participační práva dětí** je vzhledem ke zvolenému hlavnímu cíli práce stěžejní. Nejprve se zaměřuji na popis fungování participace dětí v sociálních službách pohledem sociálních pracovníků, následně z jejich výpovědí analyzuji úroveň participace dětí, a nakonec vyjmenovávám metody a techniky, které sociální pracovníci používají k zapojování.

DVC 2.1 Zjistit, jak jsou participační práva dětí aplikována při poskytování sociální služby.

Indikátor: aplikace participačních práv

Odpověď na tento cíl je poměrně složitá, proto jsem využila kombinaci metod studia dokumentů a rozhovoru s pracovníky. Při dotazování jsem se zaměřila nejprve na to, jak informanti dětem vysvětlují svou roli v práci s rodinou a zda děti znají podrobnosti spolupráce – tedy cíl, průběh a podmínky služby včetně časového ohraničení poskytování služby –, a následně na proces individuálního plánování. Všichni informanti děti do těchto činností s ohledem na jejich schopnosti a věk zapojují, ale téměř všichni sdělili, že jde

o **velmi individuální** záležitost, kterou není možné vymezit konkrétní věkovou hranicí. Někteří také uvedli, že děti v jejich službách jsou ve vývoji často opožděnější než vrstevníci. I přesto jsem se na konkrétní věkovou hranici ptala a odpovědi bylo možné shrnout do tabulky č. 7. Shrnutí je ovšem pouze orientační a informanti v praxi hodnotí místo věku spíše rozumovou a volní vyspělost a zralost každého dítěte.

Tabulka č. 7: Věk dítěte ve vztahu k informování a zapojování do spolupráce, zdroj: vlastní zpracování podle výpovědí informantů

Informant	Věk, od kterého probíhá cílené informování a dotazování dítěte	Věk, od kterého je dítě zapojováno do rozhodování
I1	6 let	15 let
I2	4–5 let	6 let
I3	6 let	6 let
I4	5 let	5 let
I5	5 let	5 let
I6	4 roky	6 let
I7	7 let	11–13 let
I8	6 let	6 let

Školní děti (starší 6 let) dostávají ve všech službách základní informace o tom, proč sociální pracovníci do rodiny přicházejí a jakou mají roli, a podrobněji jsou pak informovány o zakázkách, které se jich bezprostředně týkají. V takových případech je s nimi zjednodušeným jazykem rozebírán i průběh spolupráce, nastavená pravidla, cíl, ke kterému spolupráce směřuje atd. U mladších dětí k takto cílenému informování či dotazování nedochází, spolupráce s nimi se přizpůsobuje jejich rozumovým schopnostem a informace se častěji předávají prostřednictvím rodičů. Místo cíleného zjišťování názorů dítěte formou rozhovoru pracovníci situaci vyhodnocují spíše pozorováním, na základě jeho reakcí na běžné situace. I2, I4 a I6 zde zmiňují, že s mladšími dětmi může zapojování probíhat formou hry.

Na otázku, zda jsou děti informovány i o zakázkách rodičů, všichni informanti sdělují, že v zakázkách rodičů nejsou dětem sdělovány veškeré podrobnosti. Informování probíhá

pouze zčásti, velmi okrajově nebo v některých záležitostech vůbec. Záleží, zda k tomu svolí rodič či zda by to dítěti nezpůsobilo emocionální nebo psychické problémy.

Následně jsem se zaměřila na proces individuálního plánování. Ptala jsem se informantů, zde je dítě seznamováno s individuálním plánem rodiny nebo zda plán znají jen rodiče. Zajímalo mě také, zda je dítě při sestavování IP rodiny a při jeho vyhodnocování přítomno. Z odpovědí vyplývá, že děti jsou přítomny pouze při formulaci zakázek, které se jich bezprostředně týkají. Zapojování probíhá zhruba od školního věku dětí (viz tabulka č. 7), ačkoliv zde jsou patrné větší odchylky v názorech pracovníků.

Všichni se ovšem shodují na tom, že existují oblasti spolupráce, ve kterých je participace méně vhodná, nebo dokonce není vhodná vůbec, a proto neprobíhá. Jelikož jsou výpovědi informantů v tomto ohledu velmi podobné, bylo možné seřadit oblasti zakázek do tabulky č. 8 od těch, ve kterých je podle zjištění výzkumu téměř vždy možné děti zapojovat, po ty, kde participace téměř neprobíhá.

Tabulka č. 8: Zapojení dítěte podle oblasti zakázky, zdroj: vlastní zpracování podle výpovědí informantů

Zapojení dítěte podle oblasti zakázky											
zakázky dítěte					zakázky rodiče						
téměř vždy		často			výjimečně		téměř nikdy		nikdy		
volnočasové aktivity	školní záležitosti	péče o domácnost	kommunikace	vztahy a	o ně	výchova dětí a péče	finance, hospodaření	bydlení	zaměstnání	dluhová problematika	partnerské spory

Toto rozdělení pochopitelně není možné aplikovat na všechny situace, o kterých mi sociální pracovníci referovali nebo které v sociálních službách zažívají. Například co se týká zakázek v oblasti hospodaření, I5 sděluje, že „se osvědčuje zapojovat i děti, protože učit od malička finanční gramotnosti se ukazuje jako nutné“. Také v oblasti bydlení, kde

není zakázka závislá na zapojení dítěte, informanti I4 a I5 zjišťují jeho představy. Ale obecně převládá názor, že do těchto „dospěláckých věcí“ není vždy vhodné děti zapojovat, a v praxi se to tedy děje spíše výjimečně (I1, I2, I3, I4, I7).

Co se týká zakázek v oblasti partnerských sporů, nejsou už většinou zakázkou sociálních pracovníků v SASrd, ale klienti jsou v nich odkázáni na odborníky (I5, I7). Zakázka klientů v SASrd potom, co je situace stabilizována, zní např. „zlepšení komunikace v rodině“, přičemž do takové zakázky je možné zapojit i dítě.

Další zkoumání pro naplnění tohoto cíle se soustředilo na studium dokumentů. Při jednání se zájemcem o službu využívá pouze jedna služba speciální formulář pro dítě: „...*už i dítě, pokud umí psát nebo aspoň malovat, vyplňuje svůj vlastní list, abychom se o něm něco dozvěděli – co má rádo, co nemá rádo, co dělá, koho má rádo, jestli má nějaké kamarády a tak*“ (I3). Také zapojení dítěte při formulování zakázky řeší v této SASrd prostřednictvím speciálního dětského formuláře na individuální plán, kde si dítě samo nastavuje, na čem chce spolupracovat. I3 k tomu sděluje, že formulář zavedli „*aby (děti) přebíraly pocit vážnosti, že i ony sepisují smlouvu jako jejich rodič... aby cítily, že i jejich aktivita a naše celková spolupráce je důležitá*“.

Ve dvou organizacích (I1 a I7) mají vypracována pravidla poskytování sociální služby ve dvou vyhotoveních – jedno pro rodiče a jedno zjednodušené pro děti. V organizaci I8 mají v ambulantní formě poskytování pravidla přímo na míru dětem, což zahrnuje např. pravidlo „*každý názor je důležitý a nikomu se neposmíváme*“. V organizaci I1 používají při vstupu do rodiny informační materiály upravené pro děti, které se tak s činností služby neseznamují pouze písemně, ale i pomocí názorných obrázků. Ve všech organizacích jsou tyto materiály určeny pro děti od školního věku. V ostatních čtyřech organizacích zapojených do výzkumu se speciální formuláře nebo materiály upravené na míru dětským klientům nepoužívají. Organizace, kde jsou zaměstnání I2 a I4, takové materiály právě vyvíjejí.

DVC 2.2 Určit, do jaké míry jsou děti jako uživatelé služby zapojovány do rozhodování.

Indikátor: stupně participace

V rámci změření tohoto cíle využiji Shierovu (2001) škálu participace dětí. První úroveň participace dle Shiera obnáší zjišťování názorů dětí a naslouchání jim, což z výpovědí sociálních pracovníků funguje ve všech službách zapojených do výzkumu, a to na denní bázi. Další úroveň, kdy jsou děti podporovány ve vyjádření svých názorů, dle mého zjištění probíhá v 7 z 8 služeb, kde používají kromě rozhovoru s dítětem i jiné pomocné techniky, např. hru či kreslení (více viz DVC 2.3). V poslední službě byla podpora názorů dětí zmíněna spíše okrajově, určité techniky sice sociální pracovníci znají, mají ve službě také hry, ale nepoužívají se na každodenní běžné bázi. Třetí úroveň, kdy jsou názory dětí při rozhodování brány v potaz, může s určitými limity probíhat ve všech službách zapojených do výzkumu (Shier, 2001).

Na čtvrtém stupni participace se děti dle Shiera (2001) účastní rozhodovacích procesů. Této úrovně mohou děti dosáhnout v závislosti na zakázkách, které se v rodině řeší. Stává se tak zejména v oblastech, které se děti bezprostředně týkají, tedy volnočasových aktivit a školních povinností, kdy mohou o zakázkách diskutovat. Ačkoliv se jich týkají i další oblasti, na kterých je možné spolupracovat, rozhodování jim v takových oblastech nepřisluší a zastupují je ve většině případů rodiče.

Dosažení poslední, páté Shierovy úrovně, kdy může dítě svým názorem určovat rozhodnutí a ovlivnit spolupráci, a v tom případě i to, na co se spolupráce bude zaměřovat, závisí podle výpovědí informantů zejména na tom, kdo je **zadavatelem zakázky**. I3 k tomu sděluje: „*liší se, jestli je zakázka zvenku, někdo jiný chce například po dítěti, aby se lépe učilo, nebo to chce dítě samo, aby předešlo nějakým nepříjemnostem*“. V některých službách se stává častěji, že přijdou se zakázkou do střediska samy děti (I8), někde spíše službu vyhledají například přes své známé či jsou osloveni během depistáže rodiče dětí (I1, I3, I6) a v jiných organizacích jsou klienti do služby nejčastěji zprostředkováni OSPOD (I2, I7).

Přestože může být zadavatel prvotní zakázky někdo jiný než dítě, dítě by mělo mít prostor také sdělit, na co se chce zaměřovat. Často potom zakázka představuje jakýsi konsenzus všech zapojených stran, což sdělují informanti I1, I2, I3 a I7.

DVC 2.3 Zjistit, jaké metody a techniky sociální pracovníci k participaci dětí využívají.

Indikátor: metody a techniky

Z rozhovorů se sociálními pracovníky vyplynulo, že v rámci přímé práce s rodinami a dětmi se při zjišťování názorů a zapojování dítěte do rozhodování využívají následující metody a techniky, příp. nástroje:

- rozhovor s dítětem, přičemž jazyk by měl být přizpůsoben dítěti (vyžívají ve všech službách zapojených do výzkumu),
- využití her – karetní, deskové nebo vymyšlené přímo pracovníky (vyžívá 7 z 8 služeb)
- materiály organizací upravené na míru dětem (4 z 8 služeb, ve 2 službách ve vývoji, jak bylo podrobněji zmíněno výše)
- kreslení a jiné výtvarné techniky, arteterapie (3 z 8 služeb)
- využití piktoqramů a komunikačních kartiček (3 z 8 služeb)
- terapeutické karty, obrázkové karty emocí (3 z 8 služeb)
- pracovní a komunikační listy pro děti (I4)
- tzv. komunikační bedna (I4)
- divadlo, používání scének (I8)
- časové osy, škály, techniky vizualizace (I2)
- metoda nenásilné komunikace (I5)

Variant, které je možné použít, a umožnit tak větší participaci dítěte, je tedy k dispozici pestrá nabídka. I2, I4, I5 a I6 k využívání různých technik shodně odpovídají, že se jejich prostřednictvím dá snáze navázat komunikace a získat důvěra dítěte.

I7 sdělil, že speciální techniky, do kterých sociální pracovníci řadí například použití terapeutických karet, by měli využívat spíše odborní pracovníci (terapeuti s výcvikem, psychologové atd.), jelikož dle jeho názoru je sociální pracovníci neumí ve všech případech dostatečně dobře praktikovat. I2 k tomu říká: *„Se speciálními technikami to máme tak, že je předáváme ústní formou v rámci zaučování. Teď je máme i ve formuláři, který popisuje, čím musí nováček projít. Je na rozhodnutí pracovníka, jestli je v terénu bude používat nebo ne... Určitě alespoň předáme informaci, že takové techniky existují,*

protože se s nimi někdo poprvé seznámí až u nás. Pak je možné přihlásit se na kurz, pokud si dotyčný chce vědomosti prohloubit.“ Vzdělávání k používání speciálních technik pro práci s dětmi je v blízké době plánováno ve službě I5.

Původně bylo v rámci tohoto cíle plánováno studium metodických materiálů organizací, ale z rozhovorů se sociálními pracovníky vyplynulo, že materiály, které by se věnovaly přímo metodám a technikám zapojování dětí do rozhodování, v těchto službách neexistují, maximálně jsou některé techniky vyjmenovány v rámci pracovních postupů.

3.3 Analýza dalších možností, které sociální pracovníci v oblasti participace dětí vnímají

Posledním dílčím cílem **DVC 3** je **zjistit, jaké reálné možnosti uplatňování participačních práv sociální pracovníci vnímají**. Proto jsem se v dotazování zaměřila na podmínky, překážky, rizika, výhody a další identifikované způsoby participace a na dalších stránkách názory sociálních pracovníků k této problematice shrnu. Zdrojem zjišťování byl v tomto DVC rozhovor.

DVC 3.1 Zjistit, jaké jsou podle sociálních pracovníků podmínky nutné pro participaci dětí.

Indikátor: podmínky participace

Podmínky, které je nutné pro úspěšnou participaci dětí na rozhodování zajistit, zaznívaly z úst informantů nejčastěji dvě – **důvěra a čas**. Tyto podmínky jsou provázané, protože důvěra může vznikat i několik let (I4, I6, I7).

I5 a I6 zmínili jako další důležitý faktor mající vliv na úspěšnost participace **povahu dítěte**: „*Když jsou (dětí) uzavřené, bývá náročnější se k nim dostat. Ale máme taky třeba dítě, které hned na první schůzce vysype úplně všechno, protože má radost, že se o ně někdo zajímá*“ (I6). K tomu se přiklání i I4, přičemž dodává, že v takových případech závisí vše hlavně **na schopnostech pracovníka**.

Z odpovědí dle mé analýzy souhrnně vyplývá, že participace se sociálním pracovníkům jeví jako vhodná, **když je v zájmu dítěte a když dítě tomu, o čem má rozhodovat, rozumí**. Míru zapojení dětí je potom nutné přizpůsobovat „*s ohledem na jejich vývoj, v jaké se nacházejí situaci a jak to umožňuje jejich zdravotní stav*“ (I4).

DVC 3.2 Zjistit, jaké překážky v participaci dětí sociální pracovníci vnímají.

Indikátor: překážky participace

Sociální pracovníci určili množství faktorů, které brání participativní praxi s dětmi jednak na straně klientů, jednak na straně sociálních pracovníků. Jako hlavní překážku, která brání participaci dětí, sociální pracovníci určili stav, kdy není stabilizovaná situace v rodině a probíhá nějaký partnerský konflikt, domácí násilí či je rodina **v krizi** a situace není pro dítě bezpečná (I2, I3, I5, I6).

Další z překážek vytvořených na straně rodin je **nesouhlas rodičů**, aby dítě znalo podrobnosti nebo bylo přítomno na schůzce (I8). V určitých chvílích, například potřebuje-li rodič řešit nějakou krizovou situaci, je to opodstatněné (I2), ale problém nastává ve chvílích, kdy to brání spolupráci: „*pokud by se tím, že by se ty děti nezapojovaly, stala spolupráce neefektivní a nebyla k ničemu, tak od ní odstupuji*“ (I5). Překážkou může být i rodič, který není schopný dítě za nic ocenit, což může být pro dítě zraňující (I2). V takových situacích je na místě opatrnost v zapojování dětí do spolupráce.

Přestože je z výpovědí sociálních pracovníků znát, že je pro ně prioritou pracovat s celým rodinným systémem a v přítomnosti všech jeho členů, identifikovala jsem z rozhovorů významnou překážku participace v podobě **nepřítomnosti dětí** na schůzkách. Sociální pracovníci totiž někdy do rodin docházejí, když jsou děti ve škole nebo školce, takže nemají možnost se setkání zúčastnit. Termíny schůzek se domlouvají s rodiči, nemusejí se dítěti hodit, a dítě je dokonce ani nemusí vůbec znát. Také děti nemusejí mít chuť setkání se sociálními pracovníky absolvovat, další překážkou je tedy **nezájem dítěte** a nedostatek motivace (I1). Jako překážka bylo také zmíněno **zdravotní postižení dítěte** (I1, I7), které brání komunikaci a zapojovat takové dítě tedy nemá smysl.

Co se týká faktorů bránících participaci ze strany sociálních pracovníků, I7 na tomto místě identifikoval jako významný faktor nezapojování dětí **stereotyp**. Pracovník může dítě vnímat jako nekompetentní, a spolupráci proto řešit pouze s rodičem. Na místě je v takových případech jako vhodný nástroj práce na odstraňování či uvědomování vlastních stereotypů uplatnit sebereflexi, supervizi či intervizi pracovníků. Jako další překážka byl v rozhovorech zmíněn **nedostatek kompetencí**, kdy pracovníci nevědí, jak dítě zapojit (I4, I7).

DVC 3.3 Zjistit, jaké výhody v participaci dětí sociální pracovníci vnímají.

Indikátor: výhody participace

Na otázku, jaké výhody v participaci dětí spatřuje, I4 odpověděl, že „*jakmile si je člověk nějakým způsobem naváže na sebe, prozradí děti mnohdy víc než rodiče.*“ **Širší zmapování situace** v rodině a rozšíření perspektivy pracovníka uváděli také I7 a I5. I6 ve shodě s nimi sděluje, že „*dítě ani většinou nehledá slova, co chce říct, oproti rodiči, který dlouho přemýšlí. Dítě prostě přijde, řekne to, kolikrát ho rodič napomene, že to nemělo říkat, ale my si z toho skládáme celý obrázek, příběh rodiny.*“ Tito informanti zastávají názor, že čím víc informací získají, tím lépe mohou poskytnout pomoc a podporu a řešit situaci celostně. I5 zmiňuje svou zkušenost, že pokud „*se člověk ptá všech, i dětí, je práce efektivnější a mnohdy rychlejší. Pak je dlouhotrvající zlepšený stav, není to tolik nahoru dolů.*“ Tedy efektivnější jsou i výsledky práce.

Jako další výhoda byla zmíněna **vyšší motivace rodiče** ke změně situace, pokud je zapojeno i dítě (I3, I8). Poslední identifikovanou výhodou je, že se děti **učí rozhodovat** a přebírat další kompetence, které se jim v dospělosti budou hodit (I1).

DVC 3.4 Zjistit, jaká rizika v participaci dětí sociální pracovníci vnímají.

Indikátor: rizika participace

Jako riziko byla zmíněna „*neúměrná zátěž pro dítě, pokud ho zapojíme nadměrně a ve věcech, které mu nepřísluší*“ (I7). Tím také mohou vznikat psychické problémy, traumata či problémové chování, čehož se obává i I8.

Dalším faktorem, který může být ve spolupráci kontraproduktivní, je postavení dítěte nad rodiče, kdy pracovník připisuje větší váhu názoru dítěte a **přejímání role dospělého** dítětem (I4, I7). I7 k tomu doplňuje, že „*pokud by se dítě dostalo výrazně do popředí a zapomněli jsme na rodiče, poškodí to celou spolupráci*“.

V tomto ohledu informanti zmiňují riziko toho, že jim dítě v určité věci **zalže**, a pokud mu uvěří a podniknou nějaké kroky, spolupráci to poškodí. I2 ale namítá, že ačkoli každé dítě může zalhat, mělo by se mu vždy věřit. „*I když to ve finále může vypadat, že si vymýšlí, že to, co popsalo, tak není, je potřeba vždycky mu věřit, protože už to, že si*

vymýšlí a něco si přehnaně vyfantazíruje, ukazuje, že jeho duše je zraněná, že to není úplně šťastné dítě.“

DVC 3.5 Zjistit, jaké reálné způsoby participace dětí v sociální službě sociální pracovníci navrhnou.

Indikátor: způsoby participace

V rámci naplnění tohoto dílčího cíle 2. řádu zároveň odkazují na zpracování DVC 2.3, kde shrnují metody a techniky, které se v některých SASrd aktivně používají, a ostatní služby mají možnost tyto způsoby vyzkoušet. Doporučení od sociálních pracovníků k větší míře participace dětí zní: **zjišťovat názory, nebát se využívat různých nástrojů, komunikovat se všemi aktéry a seznamovat rodiče i děti s důsledky.**

I7 k tomu shrnuje: *„Řada kolegů nevnímala děti jako partnery, vynechala je z toho, a nechci říct, že to vedlo ke katastrofě, to ne, ale práce se jim tolik nedařila.“* Jak vyplynulo i ze shrnutí výhod participace, ačkoliv nezapojování dítěte do spolupráce nutně nemusí vést k nezdaru, zapojování do rozhodování, které se týká jeho života, může spolupráci s rodinou zefektivnit.

3.4 Shrnutí výzkumné části a interpretace výsledků výzkumu

Hlavní cíl této práce jsem rozpracovala na tři dílčí cíle a v této části shrnu nejdůležitější zjištění a pokusím se o jejich interpretaci, zhodnocení a srovnání s teoretickými východisky a s dalšími výzkumy na podobné téma.

Prostřednictvím prvního dílčího cíle (**DVC 1**), kde jsem zjišťovala informovanost, názory a přístupy sociálních pracovníků k problematice uplatňování participačních práv dětí, se mi podařilo zjistit, že:

- **DVC 1.1:** Zacielení sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi není jednotné a věkové vymezení kategorie dítěte se liší – v některých službách se rodina s dítětem může stát klientem ještě před jeho narozením, některé služby jsou poskytovány rodinám s nezaopatřenými dětmi do 26 let. V úvodu této práce (s. 12) jsem zmínila, že v různých kontextech se vymezení dítěte liší, ovšem překvapilo mě, že začátek a konec dětství nejsou ohraničeny ani v rámci konkrétního typu sociální služby.

- **DVC 1.2:** Celá rodina je sociálními pracovníky vnímána jako partner a dítě ve shodě se sociálně konstruktivistickým pohledem jako rovnocenný, aktivní člen rodiny. Pochopitelně však záleží i na jeho věku a vyspělosti. Zejména v náročných situacích je podle sociálních pracovníků nutné dítěti zabezpečit ochranu a pro jeho větší zranitelnost by mu měla být poskytována větší míra podpory. Důležité je individuální posouzení potřeb každého dítěte a přizpůsobení přístupu pracovníka.
- **DVC 1.3:** V kontextu participace dětí v sociálních službách je běžně používán termín zapojování, ačkoliv Adams (2008) toto vymezení odmítá (viz s. 33). Podle zjištění výzkumu z pohledu sociálních pracovníků participace obnáší, že má dítě právo projevit svůj názor nebo přání, že je informováno a vyslyšeno. Sociální pracovníci jsou velmi dobře srozuměni s principy participačních práv dětí, ačkoliv spojení „participační práva dítěte“ ve všech případech neznají či nevědí zcela přesně, v jakém právním předpise jsou tato práva obsažena.

Kvalitativní studii na podobné téma, která se zabývala komparací vnímání participace dětí sociálními pracovníky v Norsku, Anglii a v Kalifornii, provedly v roce 2015 Katrin Križová a Marit Skivenesová. Z jejich výsledků vyplývá, že všichni norští pracovníci vnímali participaci dětí jako určitou formu rozhodování, zatímco 40 % pracovníků v Anglii a 35 % pracovníků v USA vnímalo participaci dětí spíše jako zjišťování názoru dítěte a jeho pasivní účast. V mém výzkumu výslovně zmínili v kontextu toho, jak vnímají participaci dětí v jejich službě, právo dětí mít podíl na rozhodování pouze 2 z 8 dotazovaných (DVC 1.3). Z mého výzkumu ovšem dále vyplývá, že v dílčích záležitostech může dítě ovlivnit, na co se bude spolupráce zaměřovat, a participace tedy v sociálních službách probíhá na více úrovních, než jak ji pracovníci vymezují.

- **DVC 1.4:** Z názorů sociálních pracovníků vyplývá, že participace dětí je pro ně důležitá a mají zájem děti zapojovat. Participace je dle jejich názoru možná jen do určité míry s ohledem na věk dítěte, jeho vyspělost a na oblast spolupráce, o kterou se jedná. To souhlasí s vnitrostátní právní úpravou participačním práv (zákon o SPOD, viz s. 31). K tomu je ovšem dle mého názoru nutné připomenout princip, že pokud je dítě schopno se vyjádřit, musí být jeho názoru věnována příslušná pozornost (Polišenská, Feberová, Stuchlík 2019) – viz s. 28. Proto se domnívám, že by na tomto místě měli sociální pracovníci hodnotit spíše než

vyspělost dítěte jeho schopnost se vyjádřit, přičemž by tuto schopnost měli umět co nejvíce podpořit.

V rámci druhého dílčího cíle (**DVC 2**), zaměřeného na aplikaci participačních práv dětí v sociálně aktivizačních službách pro rodiny s dětmi, výzkum přinesl následující zjištění:

- **DVC 2.1:** Do informování na začátku i během spolupráce jsou zapojeny zejména školní děti (starší 6 let) a podrobné informace dostávají o zakázkách, které se jich bezprostředně týkají, sociální pracovníci se jich dotazují na jejich názory. U mladších dětí k takto cílenému informování nebo dotazování nedochází, ale spolupráce s nimi probíhá např. formou hry. To je v souladu s doporučením Komentáře Výboru OSN č. 12, který zdůrazňuje, že ještě předtím, než se dítě naučí mluvit, má schopnost vytvořit si svůj názor a mělo by být tedy nějakým způsobem zapojováno (viz s. 31).

Informování dětí o zakázkách rodičů probíhá pouze částečně nebo vůbec. V rámci procesu individuálního plánování jsou děti přítomny pouze při formulaci zakázek, které se jich týkají. Existují oblasti spolupráce, ve kterých je participace z pohledu sociálních pracovníků méně vhodná, nebo dokonce není vhodná vůbec, a proto neprobíhá. Téměř vždy by informanti zapojovali děti do zakázek, které se týkají školních či volnočasových aktivit, naopak nikdy by děti nezapojovali do řešení partnerských sporů. Dítě je zapojováno do rozhodování, které se ho týká, většinou od školního věku, ovšem dva informanti zde zmiňují zapojování od vyšší věkové hranice. Určitá forma informačních či klientských materiálů vytvořených na míru dítěti je používána ve 4 z 8 zapojených služeb.

Z výsledků zkoumání vyplývá, že praxe SASrd je z pohledu sociálních pracovníků v souladu s principy individuálního plánování pro dítě a s dítětem, jak je vymezili Matoušek, Pazlarová a Baldová (2008, s. 12–13), zejména v zakázkách, na kterých se dítě musí podílet, protože na jeho aktivitě a participaci přímo závisí. Pokud by ovšem měly z mého pohledu být tyto principy zcela naplněny, děti by se častěji měly zapojovat i do plánování zakázek směřujících více k rodičům, tedy například týkajících se hospodaření či bydlení.

- **DVC 2.2:** Stupeň participace dítěte v sociálně aktivizačních službách pro rodiny s dětmi závisí na oblasti zakázky a dále také na tom, kdo je zadavatelem zakázky.

Pokud zakázku vymezuje samo dítě, je dle mého názoru možné dosáhnout nejvyšší úrovně participace dle Shiera (2001). Pokud je zakázka nastavena jako konsenzus zúčastněných stran, kdy jednou z nich je dítě, vnímám to jako 4. úroveň participace dle Shiera (2001).

- **DVC 2.3:** Sociální pracovníci využívají paletu technik a metod vhodných k zapojování dětí. Kromě rozhovoru s dítětem jsou běžně využívány zejména hry, dále také výtvarné techniky, komunikační karty, terapeutické karty a materiály upravené pro děti. Osobně mě překvapilo, kolik různých technik je ve službách používáno, ale domnívám se, že by nebylo na škodu mít realizaci technik ukotvenou v metodických materiálech podrobněji, případně absolvovat k tomuto tématu dostatečné proškolení či si je vyzkoušet se zkušenějším kolegou. Jinak zde vnímám riziko v tom, že mohou být používány pouze nahodile a neodborně.

Třetí výzkumný cíl (**DVC 3**), zabývající se možnostmi, které v oblasti participace dětí v SASrd vnímají sociální pracovníci, přichází s těmito zjištěními:

- **DVC 3.1:** Hlavními podmínkami pro participaci dítěte jsou čas a důvěra, byť závisí i na schopnostech konkrétního pracovníka. Proces budování důvěry u rodiny a dítěte klidně i v řádu několika let je v souladu s tím, co zmiňuje v kontextu sanace rodiny Bechyňová (Bechyňová, Konvičková, 2011, s. 65). Participace se sociálním pracovníkům jeví jako vhodná vždy, když je v zájmu dítěte a když dítě tomu, o čem má rozhodovat, rozumí a je schopné posoudit i důsledky svého jednání.
- **DVC 3.2:** Překážky participace se mohou objevit na straně rodiny, na straně sociálního pracovníka i na straně dítěte. Rodina nemusí se zapojením dítěte souhlasit, což může pramenit i ze skutečnosti, že zapojovat dítě do rozhodování a zjišťovat jeho názor na věc není uvnitř některých rodin zvykem. Přesto, není-li to v rozporu se zájmem dítěte (viz s. 28), dítě má právo se vyjádřit a sociální pracovník by mu dle mého názoru měl být při prosazování tohoto práva nápomocen.

Rodina dále může procházet krizí a nebýt pro dítě bezpečným místem. V tomto ohledu jsou výpovědi pracovníků v rozporu s tím, co zmiňuje Navrátil (Participace, 2014) – viz s. 37. Myslím, že krize v rodině by neměla vždy bránit

participaci dítěte – pokud sociální pracovník dodrží podmínky vymezené dle McNeishové a Newmana (viz s. 38–39), může participace probíhat i v krizových situacích bezpečně. Jinak by mohlo hrozit, že v rodinách, které jsou v opakujících se krizích a konflikty či jiné problémy zde probíhají častěji, dítě nedostává žádný hlas a jedná se s ním pouze jako s objektem, který je třeba chránit. Přesto souhlasím s informanty, že řešení takových situací často již není zakázkou rodiny se SASrd, ale vyžaduje spíše intervenci jiného odborníka (s. 56).

Pracovník může mít předsudky nebo se mu nemusí dostávat dostatečných kompetencí nutných k zapojování dítěte. Nedostatek schopností pracovníka zmiňují jako překážku participace ve své studii i Trávníčková a Zdráhalová (in Aktuální, 2017). Dítě nemusí být motivované spolupracovat nebo může být ze schůzek vynecháno.

Také zdravotní postižení dítěte se může sociálním pracovníkům jevit jako překážka, ačkoliv z teorie vyplývá, že i s handicapovaným dítětem je možné a žádoucí pracovat. Wright (2006) a další autoři (in Gallagher, 2012) totiž upozorňují, že i takové děti je třeba zapojovat (viz s. 37) a dle článku 7 Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením mají i handicapované děti právo vyjádřit své názory, být vyslyšeny a měla by jim být poskytována pomoc přiměřená zdravotnímu postižení a věku (viz s. 29).

- **DVC 3.3:** Hlavní identifikovanou výhodou participace dětí ve spolupráci s rodinou je lepší zmapování rodinné situace, a tedy možnost řešit situaci v rodině celostně. Tím se zefektivní i spolupráce s rodinou a její výsledky, což je v souladu s tím, co ve své studii zmiňuje Gallagher (2012). Mezi další identifikované výhody patří vyšší motivace rodiče a zlepšování rozhodovacích schopností dítěte.
- **DVC 3.4:** Jako možná rizika participace se sociálním pracovníkům jeví zátěž dítěte, která může mít negativní důsledky, přejímání role dospělého dítětem a poškození spolupráce tím, že dítě bude postaveno nad rodiče, nebo tím, že bude lhát. Všechna tato zmiňovaná rizika je však dle mého názoru vhodné chápat pouze jako dílčí překážky, které by sociální pracovníky neměly odrazovat od širokého uplatňování participativního přístupu. Pokud budou tato i další rizika reflektovat, mohou děti do rozhodování v sociálních službách zapojovat bez ohrožení samotných aktérů i celé spolupráce.

- **DVC 3.5:** Stále existuje prostor pro zlepšování participativní praxe. Doporučení od sociálních pracovníků k větší míře participace dětí zní: zjišťování názorů dětí, komunikace se všemi aktéry a seznamování rodičů i dětí s důsledky jejich jednání či nejednání. Pracovat v rámci rodinného systému pouze s rodiči může být pro některé pracovníky jednodušší, ale zapojit dítě do spolupráce často nestojí velké úsilí a může významně prospět. Zapojování dítěte do rozhodování, které se ho týká, je navíc jeho právem, a chránit a prosazovat práva klientů je povinností i cílem sociálních služeb.

Diskuse a závěr

Bakalářskou práci jsem zaměřila na participační práva dítěte v kontextu sociálních služeb pro rodiny s dětmi. V teoretickém ukotvení jsem se nejprve zabývala dítětem, jeho potřebami a právy. Následně jsem vymezila systém sociálních služeb v České republice a v poslední kapitole se věnovala participačním právům dítěte a jejich aplikaci do prostředí sociálních služeb.

Výzkumná část práce probíhala v sociálně aktivizačních službách pro rodiny s dětmi v Královéhradeckém kraji. Byly v ní naplněny všechny stanovené dílčí cíle, a tím i hlavní cíl celé práce. Bylo zjištěno, že informovanost sociálních pracovníků o participačních právech dětí je na vysoké úrovni a participace dětí je pro ně důležitá. Zároveň však pracovníci vnímají hranice participace, jejichž překročení by dítě mohlo ohrozit. Z jejich pohledu je participace dětí při spolupráci s rodinou žádoucí a probíhá zejména při řešení zakázek, které se týkají přímo dítěte, tedy v oblasti volnočasových aktivit a školních povinností. Ostatní zakázky jsou řešeny spíše s rodičem a dítě se při jejich vymezování, řešení a vyhodnocování zapojuje vzhledem ke svým individuálním schopnostem a s ohledem na situaci v rodině. Byly identifikovány nejčastější překážky, se kterými se sociální pracovníci při zapojování dětí do rozhodování setkávají. Také byly zjištěny podmínky, které je nutné k participaci dětí zajistit, rizika, kterých je třeba se vyvarovat i výhody, jež zapojování dětí přináší. Práce shrnuje také metody a techniky, které je k participaci možné používat.

Zvolení kvalitativní výzkumné strategie se osvědčilo a cíle práce považuji za naplněné, ovšem je nutné přihlídnout k omezením, které jsem popsala v kapitole 2.7, například k tomu, že z různých důvodů nemohl být dán prostor klientům využívajícím sociální služby. Jako možný návazný výzkum v této oblasti se mi proto jeví zjišťování názorů rodin (a především dětí) na jejich zapojování do spolupráce se sociální službou.

Dalším přínosným výzkumem pro praxi by mohla být komparace participace dětí v sociálně aktivizačních službách pro rodiny s dětmi s participací dětí v jiných typech sociálních služeb pro rodiny s dětmi. Domnívám se, že například ve službách rané péče, kde jsou pracovníci více zvyklí na práci se zdravotně postiženými dětmi, by zdravotní postižení dětí nemuselo být nutně identifikováno jako překážka participace, jak tomu bylo v rámci tohoto výzkumu.

Na základě získaných výsledků by pak bylo možné společně s odborníky připravit krajskou metodiku, která by organizacím umožnila přistupovat k participaci dětí na rozhodování jednotněji než dnes. Návaznou možností by pak bylo celý postup replikovat i v dalších krajích ČR a dospět k metodice celostátní, samozřejmě s přihlédnutím k regionálním rozdílům, pokud by možnosti participace ovlivňovaly.

K naplnění aplikačního cíle této práce jsem výsledky svého výzkumu zprostředkovala vedoucím a sociálním pracovníkům zapojeným do výzkumu. Mohly tedy posloužit jednak jako zpětná vazba, jednak jako inspirace pro realizaci dalších aktivit posilujících participaci dětí na rozhodování v sociálně aktivizačních službách pro rodiny s dětmi.

Zpracování zvolené problematiky mě přimělo zamyslet se nad tím, jak je participace dětí závislá na individuálních hodnotách a přesvědčení každého pracovníka vstupujícího do rodiny. Osobně mi zpracování této práce přineslo větší přehled o možnostech zapojování dítěte do rozhodování, z čehož mohu těžit jednak jako rodič, jednak i v sociální práci s dětmi.

Překvapilo mě množství projektů zaměřených na zapojování dětí, které v sociálně aktivizačních službách pro rodiny s dětmi proběhly, probíhají nebo jsou v přípravách. Prostřednictvím výzkumu byl zjištěn posun k participativní praxi ve směru zahraničních proudů, která už zahrnuje postupy, jež byly v teoretických východiscích zmiňovány jako inovativní. Participace dětí na rozhodování se tedy v tomto kontextu jeví jako živé téma, které se postupně rozvíjí a stává se běžnější záležitostí, a při sociální práci s rodinným systémem dokonce nezbytností.

Seznam tabulek

Tabulka č. 1: Základní činnosti a úkony sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, zdroj: Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách; vyhláška č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách (s. 25)

Tabulka č. 2: Dílčí výzkumný cíl 1, zdroj: vlastní zpracování (s. 43)

Tabulka č. 3: Dílčí výzkumný cíl 2, zdroj: vlastní zpracování (s. 44)

Tabulka č. 4: Dílčí výzkumný cíl 3, zdroj: vlastní zpracování (s. 45)

Tabulka č. 5: Seznam informantů, zdroj: vlastní zpracování (s. 46)

Tabulka č. 6: Rozvrh výzkumného šetření, zdroj: vlastní zpracování (s. 47)

Tabulka č. 7: Věk dítěte ve vztahu k informování a zapojování do spolupráce, zdroj: vlastní zpracování podle výpovědí informantů (s. 54)

Tabulka č. 8: Zapojení dítěte podle oblasti zakázky, zdroj: vlastní zpracování podle výpovědí informantů (s. 55)

Seznam obrázků

Obrázek č. 1: Pyramida potřeb dle P. Kopřivy, zdroj: Kopřiva, 2008, s. 189 (s. 14)

Obrázek č. 2: Úrovně zajištění participačních práv dítěte, zdroj: vlastní zpracování podle Radvanová a kol., 2015 (s. 27)

Seznam příloh

Příloha: Přepis rozhovoru s informantem I5

Přehled zdrojů

Legislativa¹⁷

Evropská úmluva o výkonu práv dětí, přijatá ve Štrasburku 25. 1. 1996

Listina základních práv a svobod. In Sběrka zákonů, Česká republika. 1992, roč. 1993, částka 1, usnesení předsednictva České národní rady č. 2

Sdělení Federálního ministerstva zahraničních věcí č. 104/1991 Sb., o Úmluvě o právech dítěte

Sdělení Ministerstva zahraničních věcí č. 91/2005 Sb., o Úmluvě o styku s dětmi

Úmluva o právech osob se zdravotním postižením, ratifikovaná Českou republikou dne 28. 10. 2009

Vyhláška č. 505/2006 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o sociálních službách

Zákon č. 89/2012 Sb., nový občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 561/2004 Sb., školský zákon, ve znění pozdějších předpisů

Judikatura

Nález Ústavního soudu sp. zn. II.ÚS 2943/14 ze dne 16. 6. 2015

Nález Ústavního soudu sp. zn. II. ÚS 2866/17 ze dne 28. 2. 2018

Nález Ústavního soudu sp. zn. IV. ÚS 827/18 ze dne 10. 4. 2018

Nález Ústavního soudu sp. zn. II. ÚS 725/18 ze dne 8. 10. 2018

Nález Ústavního soudu sp. zn. IV. ÚS 1639/18 ze dne 8. 1. 2019

¹⁷ Právní předpisy jsou použity ve znění ke dni 20. 2. 2021.

Monografie a odborné články¹⁸

ADAMS, Robert. *Empowerment, Participation and Social Work*. New York: Palgrave, 2008. ISBN 9780230019997.

ARIÈS, Philippe. *Centuries of childhood: a social history of family life*. New York: Vintage Books, 1965. ISBN 0394702867

BICKOVÁ, Lucie a kol. *Individuální plánování a role klíčového pracovníka v sociálních službách*. Tábor: Asociace poskytovatelů sociálních služeb České republiky, 2011. ISBN 978-80-904668-1-4.

BECHYŇOVÁ, Věra a Marta KONVIČKOVÁ. *Sanace rodiny: [sociální práce s dysfunkčními rodinami]*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-262-0031-4.

BJELONČÍKOVÁ, Monika a kol. *Participativní přístupy v sociální práci*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2016. ISBN 978-80-7464-851-92016

BRZOBOHATÝ, Robin a kol. *Aktuální otázky ochrany práv dětí: informování dětí o jejich právech*. 1. vydání. Brno: Česko-britská o.p.s., 2017. 302 s. ISBN 978-80-905598-3-7.

ČÁMSKÝ, P. *Sociální služby v ČR v teorii a praxi*. Praha: Portál, 2011. ISBN: 978-80-262- 0027-7.

DAVID, Roman. *Práva dítěte: úmluva o právech dítěte a její charakteristika: mezinárodní ochrana práv dítěte a některé další dokumenty: rodina a základy rodinného práva*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1999. ISBN 80-7182-076-8.

DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. 4., nezměněné vydání. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1966-8.

DUNOVSKÝ, Jiří. *Sociální pediatrie: vybrané kapitoly*. Praha: Grada, 1999. Psyché (Grada). ISBN 80-7169-254-9.

GALLAGHER, M. et al. *Children and Families' Involvement in Social Work Decision Making*. Edinburgh: University of Edinburgh, 2012. CHILDREN & SOCIETY VOLUME 26. s. 74–85.

GIDDENS, Anthony a kol. *Sociologie*. Praha: Argo, 2013. ISBN 978-80-257-0807-1.

HART, Rogher. *Children's participation: from tokenism to citizenship*. 1. vyd., Florence: UNICEF, 1992.

¹⁸ Není-li uvedeno jinak, cizojazyčné zdroje jsou citovány v mém překladu.

- HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 3. vyd. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0219-6.
- HRUŠÁKOVÁ, Milana a Zdeňka KRÁLÍČKOVÁ. *České rodinné právo*. 3., přeprac. a dopl. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2006, c1998. ISBN 80-210-3974-4.
- JÍLEK, Dalibor a Irena ČECHOVÁ, ed. *Společnost přátelská k dětem v obtížích*. Brno: Česko-britská, 2016. ISBN 9788090559820.
- KACZOR, Pavel. *Sociální politika a sociální systém ČR*. Praha: Oeconomica, nakladatelství VŠE, 2015. ISBN 978-80-245-2096-4.
- KOBLOVÁ, Soňa a Věra MIŠURCOVÁ, ed. *Práva dítěte v dokumentech*. Praha: Themis, 1998. ISBN 80-8521-56-7.
- KOPŘIVA, Pavel. *Respektovat a být respektován*. 3. vyd. Kroměříž: Spirála, 2008. ISBN 978-80-904030-0-0.
- KOVAŘÍK, Jiří a kol. *Dětská práva, právní povědomí, participace dětí a sociální služby*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2001. ISBN 80-7040-531-7.
- KREBS, Vojtěch a Jaroslava DURDISOVÁ. *Sociální politika*. 6. vyd. Praha: Wolters Kluwer, 2015. ISBN 9788074789212.
- MATĚJČEK, Zdeněk. *Prvních 6 let ve vývoji a výchově dítěte: normy vývoje a vývojové milníky z pohledu psychologa: základní duševní potřeby dítěte: dítě a lidský svět*. Praha: Grada, 2005. Pro rodiče. ISBN 978-80-247-0870-6.
- MATOUŠEK, Oldřich. *Sociální služby: legislativa, ekonomika, plánování, hodnocení*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-262-0041-3.
- MATOUŠEK, Oldřich a Hana PAZLAROVÁ. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny: v kontextu plánování péče*. 2., rozš. vyd. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0522-7.
- MATOUŠEK, Oldřich. *Základy sociální práce*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-331-4.
- MATOUŠEK, Oldřich, Hana PAZLAROVÁ a Lenka BALDOVÁ. *Individuální plánování služeb u ohrožených dětí a mladistvých s důrazem na děti odcházející z ústavní výchovy*. Praha: Člověk hledá člověka, 2008. ISBN 978-80-254-2756-9.
- NOSÁL, Igor a kol. *Participace a nové přístupy k práci s ohroženými dětmi a rodinami: studie inspirované zkušenostmi ze Švýcarska: sub-projekt PF 134 Inovace služeb a metod práce s*

ohroženými dětmi a rodinami: nové přístupy a příklady dobré praxe ze Švýcarska. Brno: Česko-britská o.p.s., 2014.

POLIŠENSKÁ, Petra, FEBEROVÁ, Radka a STUHLÍK, Zdeněk. *Rodinné právo – právní postavení dítěte: výklad k právnímu postavení dítěte a výběr z důležitých soudních rozhodnutí v této oblasti*. Praha: Wolters Kluwer, 2019. ISBN: 978-80-7598-442-5.

RADVANOVÁ, Senta a kol. *Rodina a dítě v novém občanském zákoníku*. Praha: C. H. Beck, 2015. ISBN 978-80-7400-578-7.

SHIER, Harry. *Pathways to participation: Openings, opportunities and obligations*. *Children & Society*, 15, 2001. S. 107-117.

SOVOVÁ, Olga a Kateřina NOVOTNÁ. *Nejlepší zájem dítěte a jeho ochrana veřejným právem*. Specifický výzkum Ústavu sociální práce Filosofické fakulty UHK č. 2139 Význam a efektivita sociální práce s osobami ve výkonu trestu odnětí svobody, 2018.

MACKOVÁ, Martina. *Sociální práce s rodinou a náhradní rodinná péče*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014. ISBN 978-80-7435-375-8.

ŠVAŘÍČEK, Roman, ŠEĐOVÁ, Klára. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007. ISBN: 978-80-262-0644-6.

TOMEŠ, Igor. *Sociální správa*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-560-1.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vyd. 2., dopl. a přeprac. Praha: Karolinum, 2012. ISBN 978-80-246-2153-1.

VRBICKÝ, Jan. *Sociální služby*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014. ISBN 978-80-7435-467-0.

ZICH, František. *Úvod do sociologického výzkumu*. Praha: Vysoká škola finanční a správní, 2007. ISBN 80-86754-19-7.

Encyklopedie

MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0366-7.

Internetové zdroje

DOHNALOVÁ, Z. Výzkumníkovo desatero etického chování. *Sociální práce / sociálna práca 1/2011*. [online] [cit. 2021-2-18]. Dostupné z: <https://socialni prace.cz/vyzkumnikovo-desatero-etickeho-chovani/>

HOFMANNOVÁ, Helena. Účast dítěte (participační práva) v rozhodovacích procesech v sociálně-právní ochraně dětí s důrazem na judikaturu Ústavního soudu. *Analýza v rámci projektu "Kodifikace právní úpravy podpory rodin, náhradní rodinné péče a systému péče o ohrožené děti."* 2014. [online] [cit. 2021-1-15]. Dostupné z: <https://docplayer.cz/3013406-Ucast-ditete-participacni-prava-v-rozhodovacich-procesech-v-socialne-pravni-ochrane-deti-s-durazem-na-judikaturu-ustavniho-soudu.html>

JOHNOVÁ, Milena. Účast dětí na rozhodování v České republice: Analýza situace v ČR pro účely projektu Hear our voices! Praha: Quip, 2014. [online] [cit. 2021-1-15]. Dostupné z: <https://www.kvalitavpraxi.cz/res/archive/024/002828.pdf?seek=1444750647>

KAPLÁNEK, M., KOČEROVÁ, M. 2011. Participace – nejlepší způsob výchovy k demokracii. Olomouc: UP PF. *e-pedagogium* 1/2011. [online] [cit. 2020-11-20]. Dostupné z: <https://e-pedagogium.upol.cz/pdfs/epd/2011/01/03.pdf>

KRIŽ, K., SKIVENES, M. 2017. Child welfare workers' perceptions of children's participation: a comparative study of England, Norway and the USA (California). *Child and Family Social Work*, 22, S2, s.11–22. [online] [cit. 2020-3-20]. Dostupné z: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/cfs.12224>

MÍČICOVÁ, Barbora. Implementace Úmluvy o právech dítěte v České republice. Srovnávací studie č. 1.237. 2017. [online] [cit. 2021-1-10]. Kancelář Poslanecké sněmovny: Praha. Dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/ppi.sqw?d=1>

MPSV ČR. Úmluva o právech dítěte a související dokumenty. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 2016. ISBN 978-80-7421-120-1. [online] [cit. 2020-12-20]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/rlp/vybory/pro-prava-ditete/Preklady-dokumentu-OSN.pdf>

MPSV ČR. Registr poskytovatelů sociálních služeb. [online] [cit. 2020-1-20]. Dostupné z: <http://iregistr.mpsv.cz/>

NAVAROVÁ, H. Heslo: dětství. *Sociologická encyklopedie*. Sociologický ústav AV ČR. 2017. [online] [cit. 2021-1-15]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/D%C4%9Btstv%C3%AD>

NOSÁL, Igor. Participace dětí je výzvou k vytváření nových typů vztahů mezi dospělými pomáhajícími profesionály a dětmi. *Konference Brno – Participační práva dětí v pomáhajících profesích 24. 10. 2017*. [online] [cit. 2021-1-14]. Dostupné z: https://www.umpod.cz/fileadmin/user_upload/Projekt_PARTICIPACE/Klicove_aktivity/KA_5

[Prenos dobre praxe/Konference/3. konf/03. Nosal -
Participace deti je vyzvou k vytvareni novych typu vztahu.pdf](#)

UNICEF. What is the UN Convention on Child Rights? [online] [cit. 2020-12-20]. Dostupné z:
<https://www.unicef.org.uk/what-we-do/un-convention-child-rights/>

VÍTKOVÁ RULÍKOVÁ, K. Metodické doporučení MPSV č.9/2009 k sociální práci s ohroženou rodinou. [online] [cit. 2020-01-24]. Dostupné z:
https://www.mpsv.cz/documents/20142/225508/Metodicke_doporuceni_MPSV_c-9.pdf/ba7a119a-a609-3383-dbaa-76ee24b356ee

Přílohy

Příloha: Přepis rozhovoru s informantem I5¹⁹

Rozhovor I5

V: První otázka se týká postavení dítěte. Jak ho vnímáte a jakou roli má dítě při výkonu vaší práce?

I5: *Každý člen rodiny tam má svoji roli. My, když přijdeme do rodiny, pracujeme s rodinou jako s celkem. To znamená s každým členem, každého člena tam bereme v potaz a s každým pracujeme. Už když přijdeme na jednání se zájemcem, tak klademe důraz na to, abysme se, samozřejmě vzhledem ke schopnostem a věku dítěte, pokud možno zeptali na situaci, jak jí vnímá to dítě. Jak vnímá svoje potřeby, co se mu líbí, co se mu nelíbí. Takže určitě ta role těch dětí je tam stěžejní, přeci jenom jsou chráněný zákonem, žejo, a my vlastně do těch rodin chodíme hlavně kvůli těm dětem, aby byl chráněný zdravý vývoj dětí. Takže pro nás jsou ty děti stěžejní a důležitý a rozhodně nás zajímaj, chceme znát jejich názory a veškerý to úsilí a tu práci se snažíme dělat tak, aby to bylo ku prospěchu jak tý celý rodiny, ale hlavně těch dětí, který jsou chráněný.*

Přiznám se, že když je člověk přímo v terénu, tak to neberu, že by je člověk musel nějak ochraňovat. Ale člověk by to měl mít furt na paměti, hlavně v těch chvílích, kdy už se láme chleba, řeší se nějaká složitější situace a řešíme, jestli přijmout nějaký větší opatření, nahlásit to třeba na OSPOD, tak tam člověk musí brát, že to jsou pořád děti, i když už jim je třeba třináct čtrnáct. A opravdu brát to z tohoto úhlu pohledu. Ale během té praxe, kdy za nima docházíme a děláme s nima nějaký aktivity, tak bych ani neřekla, že je vnímám, že je musíme nějak strašně ochraňovat, spíš v takovém tom celistvým pojetí. Jinak s těma dětma, používáme jiný metody, jinej slovník, ale pracujeme s nimi stejně jako s rodiči.

V: Moc děkuju. Dál by mě zajímalo, v čem podle vás spočívá participace?

¹⁹ Ostatní rozhovory jsou v archivu autorky a budou poskytnuty na vyžádání.

I5: *Začíná to už třeba při jednání se zájemcem. Participace dětí při práci s tou rodinou mi přijde zásadní a důležitá, a to v každé fázi práce s tou rodinou. Protože si myslím, že bez těch dětí by ta rodina ani nebyla rodinou. Takže názor dětí a práce s těma dětma je stěžejní po celou dobu práce tý SASky.*

V: Víte, kde jsou zakotvena tzv. participační práva dětí? Jaká participační práva jsou dětem přiznána?

I5: *To slyším poprvé. Takže vlastně ani nevím, co tím je myšlený. Pro mě je důležitý, že děti mají právo být zapojovány do té práce, ale taky mají právo to odmítat. Tam si myslím, že je zásadní role toho rodiče, kterej prostě, nebo výchova těch rodičů, který řeknou, jestli se bude nebo nebude to dítě zapojovat. Já je můžu upozornit, že pokud se zapojovat nebude, tak že to může mít neblahej vliv na řešení té situace, nebo dlouhodobý řešení nebo nevím. Takže já je o tom můžu informovat, ale víc dělat nemůžu. Pokud by se tím, že by se ty děti nezapojovaly, pokud by se stala ta spolupráce neefektivní a nebyla k ničemu, tak odstupuju od té spolupráce. Dám příklad, když by tam mělo jít třeba o nácvik metod komunikace, komunikace rodič-dítě a ten rodič by odmítal spolupráci dítěte, tak to pro mě nemá smysl. Ale naprosto přiznávám, že jsou oblasti, kdy ty děti není úplně vhodný tahat do toho, zvlášť když se jedná třeba o konflikt rodičů.*

V: Děkuju. Jaký je váš názor na participaci dětí?

I5: *Já jsem určitě pro. Mně to přijde jako strašně důležitý, protože ty děti maj úplně jinej přehled o tom životě, úplně jiný obrázek. Jsou bezprostřední, a mají prostě, když něco řeknou, tak je to pravdivý. My dospělý pod tíhou všech těch životních zkušeností už to třeba tak nevidíme. Ale ty děti, když to pak vyjádřej, tak to stojí za to prostě se těch dětí ptát. Protože ono to někdy stojí dost práce, aby ty děti k nám byly upřímný nebo aby nám něco řekly, ale to za to stojí. Protože mám zkušenosti s tím, že když se jako člověk ptá všech, i těch dětí, tak je ta práce efektivnější a mnohdy rychlejší a pak dlouhotrvající ten zlepšenej stav, není to tolik nahoru dolů.*

V: Děkuju. Dál by mě už zajímalo fungování vaší služby. Jak informujete děti o vaší roli v práci s rodinou? Znají děti cíl, průběh a podmínky služby? Jsou seznámeny s časovým ohraničením vaší práce?

I5: *Záleží strašně na situaci. Pokud na to jednání se zájemcem dorazí jenom rodiče, tak seznámíme jenom rodiče a potom hnedka při nějakým prvním kontaktu s dětma si určitě najdeme chvíli, abysme probrali, proč tam jsem, co tam dělám, jak to bude vypadat, co spolu budeme dělat, a taky je samozřejmě seznamuju s nějakými základními pravidly, ale jako zase vzhledem ke schopnostem a věku toho dítěte, to je vždycky třeba říct, protože samozřejmě když to bude 3letý dítě, tak ho nebudu upozorňovat na nějaký dodržování pravidel, oproti tomu 13letý dítě už má svoji vlastní hlavu a tam je to dost nasnadě je na to upozornit. Takže určitě jakoby s těma dětma se o těchto věcech mluví dycky zhruba od těch 5 let. O tom, jaký je cíl, abych vám řekla pravdu, kdybych teď šla do svých rodin a zeptala se děti na cíle, tak nevím, co by odpověděly. Ale o tom, na čem se tam pracuje, se tam mluví každou schůzku... Pořád se to tam omílá do kolečka, věřím, že ty děti by byly schopný říct aspoň oblast. Jako samozřejmě jsou oblasti, který řešíme zejména s rodičema, ale i když řešíme třeba hospodaření, tak se osvědčuje do toho zapojovat i ty děti. Protože i finanční gramotnosti učit od malička se ukazuje jako nutný... takže takový ty názory tady se řešej peníze, to pro děti není, to si nemyslím, myslím, že je do toho potřeba zapojit i ty děti v rámci celý rodiny a je třeba jim vysvětlit, že jim teď třeba není možný koupit kindervajíčko, který stojí 30 Kč, ale že teďka na to nejsou peníze a tak dál. Takže myslím, že s těma dětma je potřeba komunikovat o všem, i o tom průběhu a o těch cílech spolupráce po celou dobu tý spolupráce.*

V: Potom by mě zajímalo, jak individuálně plánujete. Je dítě seznamováno s IP rodiny, nebo ho znají jen rodiče? Je dítě přítomno při sestavování IP rodiny a při jeho vyhodnocování?

I5: *To taky strašně záleží. Ty prvotní se dojednávají u toho jednání a záleží, jestli tam je to dítě nebo ne. Já jsem teda vždycky radši a upozorňuju na to ty rodiny, že by bylo fajn, kdyby u toho byli všichni. Kdyby došlo na nějakou situaci, u který by ty děti být neměly, tak je požádáme, aby třeba šly do jiný místnosti. Ale u*

dojednávání zakázek, a i u jejich vyhodnocování by ty děti měly být přítomny. Ono jako dost často se ty zakázky týkají i jich. Někdy samozřejmě se hledá lepší bydlení nebo tak, to není tak že by to na tom s těma dětma bylo nějak extrémně závislý, ale taky se jich ptáme, jaký představy mají, takže snažíme se je zapojovat do všeho. Aby byly součástí rodiny, aby to fakt nesklouzlo k tomu, že tam jezdíme za těma rodičema bavít se o dětech, který tam někde jsou, ale ve skutečnosti tam nejsou.

V: Moc děkuju. Jakým způsobem zjišťujete názory dětí? Jakým způsobem je podporujete ve vyjádření?

15: Základní metodou, kterou používáme, je rozhovor. Ale je pravda, že každý to dítě je jiný a některý je jako otevřená kniha a řekne vám i to, co neví, ale u některých je to komplikovanější. A zvlášť těžký je s dětma mluvit o emocích, protože na to nejsou zvyklý, aby se jich někdo ptal, jak se cítí. Nebo možná ani na ty názory nejsou zvyklý, že by se jich někdo jako z těch dospělejch nebo rodičů ptal, jakej na to maj názor. Takže ono ze začátku to je třeba složitější a tady v těch případech se osvědčuje nějaká metoda hrou. Takže máme různý hry k dispozici, právě třeba na rozvoj slovní zásoby, nebo emoční inteligenci.

Máme potom, používáme u nás metodu nenásilný komunikace, celkově jako my pracovníci, a snažíme se tuhle metodu přenášet na naše klienty a součástí toho máme komunikační kartičky, kde jsou vyjádřený nějaký naše emoce nebo potřeby a prostřednictvím těch kartiček můžeme těm dětem pomoci vyjádřit tu svojí emoci nebo potřebu. Jo, to se osvědčuje jako skvělej nástroj, ale je důležitý, aby byla navázaná důvěra, aby se cejtily bezpečně. Když teda popravdě, když je v rodině podezření na nějaký násilí na dětech nebo tak, tak tam to člověk musí intuitivně vycítit, jestli je to pro to dítě bezpečný, mluvit o svých pocitech, tak na to člověk taky musí dát pozor. Ale jinak si myslím, že ten největší problém je ten, že se těch dětí od malička nikdo neptá. Potom když tam někdo přijde a najednou se jich zeptá, tak voni vlastně nevědí, co to je, voni nevědí.

Teď nedávno jsem měla zkušenost, byl to vlastně 12letý klouček a já se ho ptala na to jako vlastně, co se uvnitř něho děje, protože on šikanuje různý spolužáky, tak co

se uvnitř něj děje. Vůbec jako nevěděl, co jako odpovědět, tak jsme to zkoušeli přes tyhle různé kartičky a on to pak dokázal docela dobře vyjádřit, že má vnitřně nějaký vztek. Ale že by to uměl říct, prostě já se naštvu, tak tohle pak ty děti nejsou schopný, třeba ani ve 12 letech popsat. Ale jako díky tomuhle, nebo že se hrajou různé hry, že oni jsou panáčky a někde stojí, tak to jsou takový dobré metody. Ale přiznám se, že nejsme terapeuti, nejsme psychologové, takže tyhle metody používáme zřídka, spíš si necháme poradit nebo někoho odkážeme na nějakého odborníka a spíš jsme schopný s těma dětma hrát různé hry a trénovat ty emoce třeba použitím tý nenásilný komunikace. Jinak jakože nějaký speciální metody nebo techniky na tohle nemáme.

Je pravda, že v letošním roce se pouštíme do takovýho intenzivního vzdělávání právě na práci s dětma. Že se chceme naučit víc takových metod, abysme uměli s těma dětma mluvit, abysme je uměli motivovat k nějaký změně. Protože ty děti jsou zvlášť v dnešní době takový zaseknutý, a znužený, v depresi, úzkostech... Takže naučit se je motivovat, vést motivační hovor a naučit se s nima vést hovor, abysme je uměli vést k nějakýmu cíli, nějaký změně. Takže zahajujeme různé kurzy a uvidíme, co nám z toho vyleze.

Ty speciální techniky: my jsme touhle cestou šli, pan ředitel je sám terapeut a podporuje tenhle směr. Nám to vyhovuje a snažíme se zlepšovat a používá to i u klientů, ukázalo se to super i u klientů s mentálním postižením. Není to nic náročnýho a je to dobrý.

V: Za jakých podmínek je podle vás participace vhodná a v jakých situacích podle vás není vhodné děti zapojovat?

I5: *Já si obecně myslím, že zapojování dětí je dobrý téměř v každé fázi práce s tou rodinou, ale má to svoje ale. To je prostě... Přesně tam, kde nastavujeme hranice, co ještě spadá do naší služby a kde už by to chtělo nějakou odbornější pomoc, to často bejvá vlastně když jsou nějaký vztahový problémy rodičů. Tam teda jako neříkám, že není dobrá participace dětí, ale až v nějaký fázi, kdy je ten problém zpracovanej. A to určitě my nejsme schopný pomáhat jim, takže odkazujeme na nějaký manželský poradny, nebo za odborníkem, psychologem, kterej by byl*

podporou pro ten vztahovej problém. Ale nemyslím si, že by se ta situace s těma dětma měla nějak odsunout na vedlejší kolej a vůbec je nezapojovat, ale ta zakázka v tý rodině bude znít nějak jinak než jako vyřešit vztahovej problém rodičů. Jenom vlastně když tam třeba dojde k nějakýmu konfliktu a bejvá vyhrocená ta situace v rodině a začínám cejtit, že už to tam není třeba bezpečný, tak v těchhle situacích se snažím stáhnout, požádat, aby se uklidnili a probíhalo to tam pokud možno v klidu a bez těch dětí. Tam si myslím, že to není úplně, nemyslím si, že to je nutný, že by to těm dětem něco dalo, kdyby viděli, jak tam do sebe rodiče jdou. Takže to si myslím, že je taková hranice. Pak samozřejmě ty situace, který jsou teď bohužel strašně častý, to bejvá často u samoživitelek a samoživitelů, kdy ty rodiny jsou naprosto vyčerpaný ze všech psychickéjch i fyzickéjch sil a nemají dostatek financí na to, aby ty děti uživily a už jsou prostě zoufalý. Tak tam si myslím, že je určitě prostor, aby měl ten rodič možnost mluvit se mnou jenom samostatně bez těch dětí a svěřit se s těma problémama. U tohohle ty děti nebývají a myslím si, že je to dobře.

Ale nechci to házet do jednoho pytle. Znáám rodiny, kde je to dítě podporou pro toho rodiče, takže tam třeba jako to už se jedná o starší dítě, tam není důvod, proč by u toho nemělo bejt. Protože s tím rodičem ten problém stejně řeší, tak tam naopak je to jako podporující. Takže nedá se to říct takhle obecně, ale celkově bych řekla u takovejch těch krizovejch situací, kdy prostě ten rodič je na pokraji těch sil nebo když tam dochází k tomu konfliktu. Tam jsou ty hranice pro mě, kdy bych ty děti nezapojovala.

V: Jaké jsou podle vás překážky v zapojování dětí do rozhodování? Nebo rizika, napadá vás něco dalšího?

I5: *Asi vše jsem už řekla.*

V: A jaké v tom spatřujete výhody?

I5: *Já si myslím, že ta situace v tý rodině se nezlepší, pokud ty děti nebudou zapojovaný. Protože ten rodič může bejt tisíckrát motivovanej a může tisíckrát udělat ty správný kroky k zlepšení tý situace, ale pokud to bude práce jen s tím jedním člověkem, tak se změní ta situace jen u jednoho člověka a ne u celý tý rodiny. Takže si myslím, že je nutný zapojovat celou tu rodinu, aby se posunula celá ta*

rodina a ta situace se vyřešila v celý tý rodině a pokud možno dlouhodobě. Takže já si myslím, že je jednoznačná výhoda, když se zapojujou všechny členové rodiny a ty děti, protože se ta situace řeší celostně.

V: Co byste doporučila? Jaké metody a techniky ještě lze použít?

I5: *Asi nejpřirozenější je pro ty děti hra. Hra je prostor, ve kterým se ty děti cítí přirozeně. A tou hrou se dá otevřít rozhovor, navázat důvěra a pak už je to snadnější s tím dítětem komunikovat.*

V: Ještě by mě zajímalo, zda zmiňuje metodika vaší služby nějakým způsobem zapojování dětí do rozhodování nebo konkrétní formy participace?

I5: *Zatím používáme stejné metody pro děti i pro dospělé, ale právě letos je to o tom, že si chceme projít nějaký kurzy a školení, i nějaký výcviky tam budou, takže na základě toho právě vzniknou specializovaný metody, který budou přímo pro práci s těma dětma. Takže na základě toho budou ty metodiky teprve vznikat. Ale jinak tam obecně máme popsanou práci s klientem, a je tam i několik pasáží, který jsou fokusovaný přímo na ty děti.*

V: Děkuji za rozhovor.